

Taşra Rüşdiye Mekteplerinde Öğrenci İşlerine Dair Bazı Muamelât

Ercan Çelebi*

ORCID: 0000-0003-0524-2757

Öz

İlk rüşdiye olarak kabul edilen Mekteb-i Maarif-i Adlî, 1838 yılında II. Mahmut döneminde sadece erkek talebelerin eğitim alması için açılmıştır. Daha sonra rüşdiye mektepleri 1869 yılına kadar gerek İstanbul'da gerekse taşrada küçümsenmeyecek bir artış göstererek, fonksiyonlarını tamamlayıncaya kadar faaliyetlerini sürdürmüştür. Rüşdiye mekteplerinin kuruluşu, idarî yapısı bu çerçevede binaları ve eğitim düzeni, görevli personel, ders programları, kullanılan kitaplar ile bunların temini, tatil günleri ve imtihan zamanları, ders araç ve gereçleri gibi hususların araştırılması önemli görülmektedir. Bu çalışmada taşra rüşdiye mekteplerinde mektebe ve derslere devam, tatil, imtihanlar, mükâfat ve ceza hususları ele alınmış, konuyla ilgili talimatnâmelere belirtilen kurallar ile uygulamada karşılaşılan durumlara dair tespitlerde bulunulması düşünülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Taşra Rüşdiye Mektepleri, Maarif-i Umûmîye Nizamnâmesi, Demirbaş Defteri, Hülâsa Cetveli, Mükâfat, Ceza.

Gönderme Tarihi:05/05/2020

Kabul Tarihi:20/06/2020

* Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, E-Mail: ecelebi@kastamonu.edu.tr.

Some Practices Associated with Students at Ottoman Provincial Secondary Schools

Ercan Çelebi

ORCID: 0000-0003-0524-2757

Abstract

The first Ottoman secondary school (Rushtiye), School of Legal Education, was founded in 1838 during the reign of Mahmud II only for boys. Until 1869, secondary schools were widely distributed both in the capital, Istanbul, and in the provinces, and continued their activities until the completion of their functions. In this context, it is considered important to study such problems as the creation and administrative structure of secondary schools, their buildings and the order of instruction, personnel, the curriculum, the used textbooks and how to purchase them, holidays and testing time, materials and equipment for conducting studies. This study examined issues such as school and lesson attendance, vacations, exams, and promotions in provincial secondary schools, as well as conclusions about the rules and situations that arise in practice.

Keywords: Provincial Secondary Schools, the Statute On General Education, Inventory Book, Summation Table, Award, Punishment.

Received Date: 05/05/2020

Accepted Date: 20/06/2020

Некоторые практики, связанные с делами учащихся в провинциальных средних школах Османской державы

Резюме

Первая османская средняя школа (руштийе), Школа юридического образования, была основана в 1838 году во время правления Махмуда II только для мальчиков. До 1869 года средние школы получили широкое распространение как в столице, Стамбуле, так и в провинциях, и продолжали свою деятельность до завершения своих функций. В этом контексте считается важным исследовать таких проблем, как создание и административная структура средних школ, их здания и порядок обучения, персонал, учебная программа, использованные учебники и способы их приобретение, каникулы и время тестирования, материалы и оборудование для ведение учёбы. В этом исследовании были рассмотрены такие вопросы, как посещаемость школы и уроков, каникулы, экзамены и поощрений в провинциальных средних школах, а также были сделаны выводы относительно правил и ситуаций, возникающих на практике.

Ключевые слова: Провинциальные Средние Школы, Положение Об Общем Образовании, Инвентарная Таблица, Сводная Таблица, Награда, Наказание.

Получено: 05/05/2020

Принято: 20/06/2020

Giriş

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti, kendisinden önceki Türk-İslâm devletlerinin tecrübelerinden de faydalanarak eğitim alanında, sistematik bir yapının oluşmasını sağlamıştır. Klâsik dönem Osmanlı eğitim kurumları mektepler, medreseler ile yaygın eğitim kurumları olarak görülen camiler, tekkeler, kütüphaneler, sahaflar, loncalar, evler, kıraathaneler ile muvakkıthane ve rasathanelerden oluşmakta idi.¹ Fakat ilerleyen zamanlarda sosyal, ekonomik ve askerî alanlarda ki gerileme ile birlikte, eğitim alanında da fonksiyonunu kaybettiği düşünülen klâsik eğitim anlayışı ve kurumlarının yerine, Tanzimat sonrası dönemde yeni eğitim kurumları oluşturulmaya başlanmıştır. Bu çerçevede Osmanlı askerî eğitiminde olduğu kadar Osmanlı modernleşme tarihinde de önemli bir adım olarak kabul edilen hendesehâne, daha sonra ise kara ve deniz mühendishaneleri kurulmuştur.² Sivil eğitim kurumlarından olan sıbyan mektepleri ise yeni usûlde eğitim veren ibtidailere dönüştürülürken; diğer yandan orta öğretim kurumları diyebileceğimiz rüşdiye ve idadi mektepleri kurulmaya başlanmıştır. Eğitim faaliyetlerinin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için 1857’de Maarif Nezareti kurulmuş, 1869 tarihinde yayınlanan Maarif-i Umûmîye Nizamnâmesi ile teşkilâtın idarî işleri ve görevleri kanunî bir hükme bağlanmıştır.³ 1881 tarihinden itibaren ise ilk defa Sivas, Diyarbakır, Erzurum, Mamuretü’l-Aziz ve Van vilayetlerine birer maarif müdürü atanmıştır.⁴

Bilindiği üzere rüşdiye mekteplerinin temelleri II. Mahmut döneminde eğitim alanında yapılan çalışmalarla atılmıştır.⁵ 1838 tarihinde sıbyan mekteplerinin ıslâhı konusundaki çabalar ve bu okulların üstünde sınıf-ı sâni okullarının açılmasına karar verilmesi, beraberinde rüşdiye mekteplerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bundan sonra rüşdiye mekteplerinin idare işleri ile ilgilenecek *Mekâtib-i Rüşdiye Nezâreti*

¹Ünal Taşkın, “Klâsik Dönem Osmanlı Eğitim Kurumları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 1, sy. 3 (2008): 343-366.

²Ayrıntılı bilgi için bkz. Şinasi Acar, Atilla Bir ve Mustafa Kaçar, “Osmanlı’da Sivil Mühendis Yetiştirmek Üzere Açılan Hendese-i Mülkiye Mektebi”, *Elektrik Mühendisliği*, sy. 461 (2017): 83-89.

³Ali Akyıldız, “Maârif-i Umûmîye Nezareti”, *İslâm Ansiklopedisi*, c. 27 (2003): 273-274.

⁴Bayram Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991, 66-67.

⁵Cemil Öztürk, “Rüşdiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 35, (1997): 300.

kurulmuş ve söz konusu Nezârete bir de nazır tayin edilmiştir.⁶ Mekâtib-i Rüşdiye Nazırlığı'na tayin edilen Es'ad Efendinin gayretleriyle rüşdiye mektebinin nizamnâmesi hazırlanmış ve bu ilk açılan rüşdiye mektebine Mekteb-i Maarif-i Adliye adı verilmiştir. Rüşdiye mekteplerinin geliştirilmesi hususundaki çabalar Padişah Abdülmecid döneminde de devam etmiştir.⁷

Bu mektepler, sıbyan mekteplerinin tamamlayıcısı olarak açılmış⁸ ve bu okullardan mezun olan kişilerin çeşitli devlet kademelerinde memurluk yapmalarının sağlanması amaçlanmıştır. Fakat bu okullardan istenilen verim alınamadığından rüşdiye mektepleri, son dönemlerde genel orta öğretimin en alt düzeyindeki okullarını teşkil eder hale gelmiştir.⁹ 1869 tarihli Maarif-i Umûmîye Nizamnâmesi ile eğitimin her dalında olduğu gibi rüşdiye mektepleri için de bazı esaslar ortaya konulmuştur. Nizamnâmede 500 evi geçen kasabalarda bir rüşdiye mektebinin kurulması,¹⁰ Müslümanlar ve gayrimüslimler için ayrı ayrı okulların açılması vurgulandıktan başka, rüşdiye mekteplerinin birinci ve ikinci öğretmenlerinin olması, bu okulların her türlü giderinin Vilâyet Maarif Sandıkları'ndan karşılanması, öğretim süresinin yine 4 sınıf üzerinden plânlanması, gayrimüslimler de düşünülerek her yılın Temmuz ve Ağustos aylarının sınav ve tatil ayları olarak kabul edilmesi belirtilmiştir.¹¹

1847 yılında başlangıç olmak üzere İstanbul'da Davut Paşa, Bâyezid, Üsküdar, Tophane ve Bâb-ı Âli civarında Ağa Camii'nde olmak üzere 5 adet rüşdiye mektebi açılmıştır. İstanbul'da rüşdiye mekteplerinin kurulması yaygınlık kazanınca daha sonra taşrada İmparatorluğun Avrupa topraklarında İşkodra, Edirne, Yanya, Berat, Prezrin, Delvine, Sofya, Şumnu, Yenişehir, Selânik, Filibe, Rusçuk, Vidin, Üsküp ve Manastır'da; Anadolu'da ise Konya, Ankara, Bursa, Trabzon, Erzurum, Kastamonu ve İzmir'de; Kıbrıs adasında ise Lefkoşe'de, Girit adasında Kandiye'de ve Midilli adasında birer rüşdiye mektebi açılması kararlaştırılmıştır.¹² Bütün bu çabalardan sonra 1848-

⁶Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, 38-39.

⁷Ayrıntılı bilgi için bkz. Muammer Demirel, "Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri" *Türkler*, c. 15, (2002): 66-73.

⁸Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara: Pegem Akademi, 2008, 164; Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, c. I, İstanbul: Eser Kültür, 1977, 284.

⁹Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, 164; Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, 91.

¹⁰Örneğin şartları taşımayan ve 80 haneden ibaret olan Kastamonu'nun Araç kazasında *her nasılsa açılmış olan* rüşdiye mektebi daha sonra lağvedilmiştir. Bkz. BOA, MF.MKT.118/9, 23 L 1307.

¹¹Cahit Yalçın Bilim, *Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi (1734-1876)*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1998, 166.

¹²Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, 232; Demirel, "Türk Eğitiminin Modernleşmesinde", 76-77.

1869 tarihleri arasında 138 rüşdiye mektebinin kurulması sağlanmıştır. 1869-1876 tarihleri arasında ise bu sayı 287'ye ulaşmıştır.¹³

13 Haziran 1872 (6 Ra 1289) tarihli bir tamim ile Maarif Umûmîye Nizamnâmesi gereğince rüşdiye mektebi binası temini hususu ahalinin görevlerinden sayıldığından,¹⁴ bu okullar bina ve nitelik olarak zayıf kalmış; satın alınan,¹⁵ kiralanın¹⁶ ya da özellikle taşrada boş olan evler ve bazı konaklar bu amaçla kullanılmıştır.¹⁷ Açıldıkları yıllarda yükseköğretime öğrenci hazırlayan birer orta öğretim kurumu şeklinde kabul edilen rüşdiye mektepleri, zamanla ilköğretim kademesine doğru kaymıştır. Nitekim rüşdiye mektepleri, ilki 1874'te açılan mülki idadilerin birinci kademesini teşkil eder hale gelmiştir.¹⁸

İstanbul'da kurulan rüşdiye mektepleri ile taşrada kurulan rüşdiyeler arasında uygulamada bir takım farklılıklar görülmüştür. Nitekim bu durum her iki mektep için ayrı ayrı talimatnâmelerin hazırlanmasına da sebep olmuştur. Bugün rüşdiye mektepleri üzerine genel araştırmalar¹⁹ yapıldığı gibi daha yerel olmak üzere taşrada kurulan rüşdiye mekteplerine dair²⁰ bir kısım çalışmalara da tesadüf edilmektedir. Bu çalışmada

¹³Bilim, *Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi (1734-1876)*, 166.

¹⁴BOA, MF.MKT.1/73, 6 Ra 1289.

¹⁵Örneğin Molla Güranî İnas Rüşdiye Mektebi Müdürü Recep Efendinin mektep binası olarak satın alınmasını tavsiye ettiği binanın, tahkikat için görevlendirilen Mekteb-i Rüşdiye Müfettişlerinden Abbas Efendi tarafından hazırlanan rapora istinaden uygun olduğu anlaşılmıştır. Bkz. BOA, MF.İBT.156/110, 30 Z 1322.

¹⁶Örneğin Küçük Mustafa Paşa İnas Rüşdiye Mektebi binası olarak kullanılan hanenin yapılan tahkikat sonrasında gayet harap olduğu anlaşıldığından, Cibali civarında Reji İdaresi arkasında bulunan ve on iki odası bulunan bir hane mektep binası olarak kiralanmıştır. Bkz. BOA, MF.İBT.51/43, 14 Za 1311.

¹⁷Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, 96.

¹⁸Öztürk, "Rüşdiye", 302.

¹⁹Bkz. Uğur Ünal, *II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüşdiyeleri (1897-1907)*, Ankara: Gazi Kitapevi, 2008; Ayşegül Altınova Şahin, *Osmanlı Devleti'nde Rüşdiye Mektepleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018; Fatma Kaya Doğanay, *Tanzimât'tan Cumhuriyet'e Rüşdiye Mektepleri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2011.

²⁰Bkz. Mithat Aydın, "Denizli'de Rüşdiyelerin Kuruluşu ve Gelişimi", *Belleten*, c. LXXXV, sy. 274 (2011): 815-843; Mithat Aydın, "II. Abdülhamid Döneminde Manastır Vilayetinde Rüşdiye Okullarının Gelişimi", *History Studies*, c. 6, sy. 5 (2014): 51-84; Emel Demir Görür, "İnas Rüşdiye Mektepleri: Yanya Hamidiye İnas Rüşdiye Mektebi Örneği", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 8, sy. 36 (2015): 311-322; Biray Çakmak-Buket Gökçeoğlu, "Milas Kazası Erkek Rüşdiye Mektebi", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (HÜTAD)*, c. 13, sy. 25 (2016): 411-464; Biray Çakmak-B. Kul, "Osmanlı Taşrasında Maarifin Modernleşme Serüveni: Sandıklı Kazası Rüşdiye Mektepleri", Ed. Ahmet Özcan, *Halil İnalçık Armağanı III*, (2016): 318-368; Biray Çakmak-F. Yerlikaya, "Gebze Erkek Rüşdiye Mektebi", *I. Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Sempozyumu (2-4 Mayıs 2014)*, c. I, (2014): 1193-1209; Biray Çakmak, "Gediz Kazası Erkek Rüşdiye Mektebi (1873-1907) ve Mehmet Emin Efendi'nin Muallim-i Sâni Tayini", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, c. 14, sy. 1 (2017): 223-251; Ali Rıza Gönüllü, "Alanya Rüşdiye Mektebi (1861-1913)", *Erdem*, sy. 73 (2017): 65-88; Yurdal Demirel, "Bayburt'ta Modern Bir Eğitim Kurumu: Bayburd Rüşdiyesi", *Erdem*, sy. 73 (2017): 43-64.

taşra rüşdiye mekteplerinde mektebe ve derslere devam, tatil, imtihanlar, mükâfat ve ceza hususları ele alınmış, konuyla ilgili talimatnâmelerde belirtilen kurallar ile uygulamada karşılaşılan durumlara dair tespitlerde bulunulması düşünülmüştür.

Taşra Rüşdiye Mekteplerinde Tutulan Defterler ve Tanzim Edilmesi Gereken Cetveller

Taşra rüşdiyelerinde tutulan defter adedi dördtür. Bunlardan birincisi Demirbaş Defteri olup buna mektepte bulunan kitaplar,²¹ alet ve edevat²² ile mefruşat ve diğer eşyalar kaydedilip, defterin muallim-i evveller ve diğer muallimler tarafından imza olunması gerekirdi.²³ İkincisi Esami Defteri olup bu deftere talebelerin, babasının ve velilerinin isim ve şöhretleri ile sakin oldukları mahal ve mektebe giriş tarihleri, her seneki tahsil dereceleri ve mektepten ayrılış tarihleri kayıt olunmakta idi. Üçüncüsü muallim ve talebelerin devam ve devamsızlıklarının işlendiği Devam Defteri'dir.²⁴ Dördüncüsü ise Mesarif Defteri olup, bu deftere mektebin mesarif-i müteferrikası kayıt olunmaktadır.²⁵ Mektep için yapılan aylık harcamalar muallim-i evveller tarafından harcama nereye ve niçin yapılmışsa Mesarif Defteri'ne kayıt olunur ve diğer muallimler tarafından da tasdik edilirdi.²⁶ Bütün bunlara ilâve olarak resmî makamlardan gelen ve

²¹11 Temmuz 1872 (5 Ca 1289) tarihinde İzmit Mutasarrıflığına gönderilen bir yazıda talebelerin faydalanabileceği düşünülerek Hikmet-i Tabiiye ve Tarih-i Tabiiye'den 20 adet gönderildiğinden bahisle İzmit ve Adapazarı'da bulunan rüşdiye mekteplerine bunlardan 5'er adet dağıtılarak Demirbaş Defteri'ne kaydedilmesi istenilmiştir. Bkz. BOA, MF.MKT.2/104, 5 Ca 1289.

²²Mamuret'ül-Aziz Mutasarrıflığı'na gönderilen 31 Ağustos 1876 (10 Ş 1293) tarihli bir yazıda Eğin (Kemaliye) Rüşdiye Mektebi tarafından talep edilen harita, küre, musattaha (düzlemküre), kitap ve risalelerden Maarif Kütüphanesi'nde mevcudu bulunan 260 adedinin postaya verildiği bildirilerek; bunlardan başka gönderilen 27 adet küçük Avrupa, büyük Asya, Afrika ve Amerika haritalarıyla, küre ve musattahanın (düzlemküre) mektep Demirbaş Defteri'ne kaydedilmesi istenilmiştir. Bkz. BOA, MF.MKT.42/101, 10 Ş 1293.

²³“Taşra Mekâtib-i Rüşdiyesinin İdare-i Dâhiliyelerine Mahsûs Talimatdır: Madde 9”, *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye*, H. 1316/1, 313.

²⁴1874 tarihli Uşak Rüşdiye Mektebi Devam Defteri incelendiğinde birinci senede 23, ikinci senede 21 ve üçüncü senede 16 talebenin olduğu görülmektedir. Yine mektepte muallim-i evvel olarak Hasan Efendinin, muallim-i sâni olarak Hüseyin Efendinin, rikâ muallimi olarak İsmail Hakkı Efendinin ve bevrap olarak ise Ahmed Ağanın bulunduğu anlaşılmaktadır. Defterden gerek muallimler ile bevrapın ve gerekse talebelerin aylara göre devam durumları takip edilebilmektedir. Bkz. BOA, MF.İBT. 8/113, 21 B 1293.

²⁵“Taşra Mekâtib-i Rüşdiyesinin İdare-i Dâhiliyelerine Mahsûs Talimatdır: Madde 10”, *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye*, H. 1316/1, 313-314.

²⁶Rüşdiye mekteplerinin tuttuğu Mesarif Defterleri'nin merkez tarafından da kontrol edildiği görülmektedir. Nitekim Hüdâvendigâr Vilâyetine gönderilen 22 Ocak 1873 (23 Za 1289) tarihli yazıda Bursa Rüşdiye Mektebi muallimi tarafından bir sene zarfında gerçekleşen harcamalar için tanzim olunan defterin sureti incelendiğinde, gösterilen harcamaların fahiş ve çoğunun lüzumsuz olduğundan bahisle tahkikat açılması istenilmiştir. Bkz. BOA, MF.MKT.8/83, 23 Za 1289. Yine Konya Maarif Müdürlüğüne 29 Haziran 1896 (18 M 1314) tarihinde gönderilen bir yazı ile Elmalı Rüşdiye Mektebi'nin 1309 (1893/1894), 1310 (1894/1895) ve 1311 (1895/1896) yıllarına ait mesarif-i

mektepe idaresinden çıkan bütün resmi evrakların suretleri ve imtihan cetvelleri muntazam olarak korunup seleften halefe devir ve teslim olunurdu. Taşrada bulunan rüşdiye mektebi muallimleri her üç ayda bir yani Aralık, Mart ve Haziran başında olmak üzere muallimler, talebe ve hademenin görevlerini yerine getirip getirmediklerini kontrol ederek, mektepte olan önemli hadiseleri her sınıfta bulunan talebe sayılarıyla beraber maarif müdürlüklerine, maarif müdürlükleri olmayan yerlerde ise doğrudan doğruya Maarif Nezareti'ne bildirmek zorundaydılar. Üç ayda bir takdim olunacak Hülâsa Cetvelleri'yle beraber senede bir defa genel imtihanlardan sonra tanzim edilen İmtihan Cetvelleri'nin mümeyyiz ve muallimler tarafından mühürlenmesi gerekmektedir.²⁷

Taşra Rüşdiyelerinde Mektebe Başlangıç ve Tatil Dönemleri

Taşra rüşdiye mekteplerinde mektebe başlangıç ve tatil dönemleri Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nin 25. maddesiyle ortaya konulmuştur. Buna göre her yılın Temmuz ayı başında dersler bitirilecek ve Temmuz ayının 15'inden sonuna kadar imtihanlar yapılacak ve sonra mektepler kapanacaktır. Genel tatil Ağustos ayının başında başlayacak ve Ağustos ayının üçüncü haftası sonuna kadar toplam 22 gün olacaktır. Bu genel tatilin dışında Müslüman Rüşdiye Mektepleri için Ramazanın üçüncü haftası sonundan Şevvalin birinci haftası sonuna kadar 15 gün, Kurban Bayramı için de bir hafta tatil vardı. Ayrıca bu günler ve Cuma günleriyle birlikte kandil, cülûs ve velâdet-i hümâyûn günlerinin dışında tatil yapılması yasaktı. Gayrimüslim Rüşdiye Mektepleri de kendi bayram ve özel günlerinde tatil yapabileceklerdi.²⁸

Bununla birlikte nizamnâme ve talimatnâmelerin genel tatille ilgili maddelerinde zaman zaman değişikliğe gidildiği de görülmektedir. Nitekim 1872 tarihinde Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nin 25. maddesinde yapılan değişiklik ile gerek rüşdiye mektebi talebelerinin mekâtib-i askerîye imtihanlarına girebilmelerini sağlamak gerekse sıcaıklar göz önüne alınarak Haziran ayının 15'inden sonuna kadar imtihanların bitirilip, Temmuz ayı başından sonuna kadar mekteplerin tatil edilmesi kabul edilmiştir.²⁹ Bu

---

müteferrikasının neden 1312 (1896/1897) senesi Şubatında sarf edildiği sorulmuştur. Bkz. BOA, MF.MKT.410/21, 20 Ra 1316.

²⁷“Taşra Mekâtib-i Rüşdiyesinin İdare-i Dâhiliyelerine Mahsûs Talimatdır: Madde 11, 12”, *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye*, H. 1316/1, 314-315.

²⁸“Taşra Mekâtib-i Rüşdiyesinin İdare-i Dâhiliyelerine Mahsûs Talimatdır: Madde 17”, *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye*, H. 1316/1, 316-317.

²⁹BOA, ŞD.205/42, 21 R 1289.

hususta Edirne, Tuna, Bosna, İşkodra, Yanya, Prizren, Selânik, Cezayir-i Bahr-i Sefid, Girit, Hüdâvendigâr, Aydın, Konya, Ankara, Kastamonu, Sivas, Trabzon, Erzurum, Diyarbekir, Halep, Suriye Bağdat, Bingazi, Trablusgarp, Kudüs, Mamuretü'l-Aziz, Amasya, Karahisar-ı Sahib, Siroz, İzmit, Kıbrıs Vilâyet ve Valilikleriyle, Mutasarrıflıklarına gönderilen 16 Temmuz 1872 (10 Ca 1289) tarihli umûm telgraf ile talebelerin imtihanlarının tamamlanarak 3 Temmuz'dan Ağustos ayı başına kadar mekteplerin tatil edilmesi istenilmiştir.³⁰

Yaz aylarının sıcak geçmesi taşra rüşdiye mekteplerinin genel tatil zamanının belirlenmesinde etkili olmuştur. Nitekim Bağdat, Musul ve Zebid'de Ağustos ayının aşırı sıcak olmasından dolayı talep üzerine Haziran ayının 15'inden Ağustos ayının 15'ine kadar rüşdiye mekteplerinin bir buçuk ay müddetle tatil edilmesi uygun bulunmuştur.³¹ Tirebolu Rüşdiye Mektebi muallim-i evveli tarafından Temmuz ve Ağustos aylarının sıcak olmasından dolayı mektebin tatil edilmesi talebi ise iki ay müddetle mektebin tatil edilmesinin Maarif Umûmîye Nizamnâmesi'ne aykırı olduğu gerekçesiyle kabul edilmemiştir.³² Yine Cezayir-i Bahr-i Sefid Maarif Müdürlüğü'nden Maarif Nezareti'ne gönderilen 27 Temmuz 1889 (29 Z 1306) tarihli bir yazıda tatilin Eylül ayı başına kadar uzatılması talep edilmiştir.³³ Basra Maarif Müdürlüğü'nün Basra'da yaz aylarında hava sıcaklıklarının diğer bölgelere göre daha fazla olmasından dolayı Haziran ayının 15 veya 20'sinden Eylül ayının 15 ya da 20'sine kadar Basra Rüşdiye Mektebinin tatil edilmesi yönündeki talebi uygun bulunarak,³⁴ Temmuz ayı başında imtihanların yapılması şartıyla Ağustosun 15'ine kadar tatil yapılabileceği bildirilmiştir.³⁵ Konya Maarif Müdürlüğü'nden havaların sıcak olmasından dolayı imtihanların ne zaman yapılmasının uygun olacağını sorulması üzerine,³⁶ imtihanların Temmuz ayının 15'ine kadar tamamlanıp Ağustosun 15'ine kadar tatil yapılmasının uygun olacağı bildirilmiştir.³⁷ Adana Vilâyetinde de rüşdiye mekteplerinin öteden beri îdâdi mektepleri gibi iki üç ay müddetle tatil edilmiş olduğundan bahisle nasıl hareket edilmesi gerektiği sorulmuş,³⁸ 2 Temmuz 1891 tarihli cevabî yazıda ise imtihanların

³⁰BOA, MF.MKT.2/124, 10 Ca 1289.

³¹BOA, MF.MKT.11/29, 7 C 1293.

³²BOA, MF.MKT.38/125, 15 R 1290.

³³BOA, MF.MKT.110/83, 8 Z 1306.

³⁴BOA, MF.MKT.140/87, 26 L 1309.

³⁵BOA, MF.MKT.140/87, 26 L 1309.

³⁶BOA, MF.MKT.174/1, 26 Z 1310.

³⁷BOA, MF.MKT.175/59, 3 M 1309.

³⁸BOA, MF.MKT.27/5, 10 L 1308.

bitirilmesinden sonra mekteplerin tatilinin münasip olduğu belirtilmiştir.³⁹ 30 Mayıs 1893 tarihli başka bir yazıda ise Adana Vilâyetinde bulunan rüşdiye mekteplerinin imtihan ve tatillerinin mahalli ahval göz önünde bulundurularak yapılması bildirilmiştir.⁴⁰ Yukarıda verilen örneklerden anlaşıldığı üzere havaların sıcak olmasından dolayı genel tatilin bir hafta öne alındığı anlaşılmaktadır. Nitekim 18 Haziran 1892 tarihinde Varna, Selânik, Yanya, Manastır, Kosova, İşkodra, Hüdâvendigâr, Ankara, Sivas, Trabzon, Kastamonu, Erzurum, Van, Bitlis, Bağdat, Diyarbakir, Mamuretü'l-Aziz, Adana, Halep, Basra, Kudüs, Beyrut, Suriye, Aydın, Konya Maarif Müdürlükleri'yle Rodos, İzmit, Biga Müdürlerine ve Musul Muhasebe Memuruna gönderilen umûm telgrafta ise imtihanların Temmuz ayının 15'ine kadar bitirilip, Ağustosun 15'ine kadar mekteplerin tatil edilmesi bildirilmiştir.⁴¹

Diğer taraftan hasat mevsimi ile bağ-bahçe işlerinden dolayı çocukların mekteplere devam edememesi de tatil dönemlerinin belirlenmesinde etkili olan faktörlerdendir. Bu konuda zaman zaman farklı bölgelerden taleplerin geldiği de görülmüştür. Nitekim Berkofça ahalisi her sene işlerini görmek için Eylül ayında kasabaya iki saat mesafedeki bağlarına gidip bir ay müddetle burada ikâmet etmekte olduklarından mektep muallim-i evvelinin talebi uygun görülerek, Ağustos ayından iki haftanın imtihana ayrılıp Eylül ayında mektebin tatil edilmesinin uygun olacağı 11 Haziran 1873 (14 R 1290) tarihli bir yazı ile Tuna Vilâyeti'ne bildirilmiştir.⁴² Yine Kastamonu Vilâyetinde gerek Temmuz ayında havaların sıcak olması gerekse bağ-bahçe işleri ile hasat mevsiminin eğitim-öğretim dönemine tesadüf etmesinden dolayı Haziranın sonuna kadar imtihanların bitirilip 1-2 Temmuz gibi Vilâyet dâhilindeki rüşdiye mekteplerinin tatil edilebileceği uygun görülmüştür.⁴³ Tarsus ahalisi ise her sene yaylaya çıkmakta olduğundan rüşdiye mektebinin tatil edilmeyerek eğitim-öğretimin devam ettirilmesi için çardaklar kiralanarak *mesarif-i fevkalâdenin mahalli eshab-ı hamiyet ve serveti taraflarından tesviye olunması* Maarif Nezareti tarafından Adana Vilâyetine bildirilmiştir.⁴⁴

³⁹BOA, MF.MKT.129/71, 25 Z 1308.

⁴⁰BOA, MF.MKT.169/94, 13 Za 1310.

⁴¹BOA, MF.MKT.143/75, 23 Za 1309.

⁴²BOA, MF.MKT.11/17, 14 R 1290.

⁴³BOA, MF.MKT.3/40, 25 Ca 1289.

⁴⁴BOA, MF.MKT.2/138, 12 Ca 1289.

Ramazan ayı ve bayram günleri de zaman zaman tatil günlerini etkileyebilmiştir. Rüşdiye mektebi muallimleri ile valilere yazılan 31 Mayıs 1880 (22 C 1297) tarihli bir tebligatta Ramazan-ı Şerife'nin yapılan hesaplamalar sonrasında Temmuz ayına tesadüf edecek olmasından dolayı ve hali hazırda Ramazanın üçüncü haftasından Şevvalin ilk haftasına kadar mektepler tatil edildiğinden ve bu iki tatil arasında kalan 5-10 günden de lâyıkiyle istifade edilemeyeceğinden mekteplerin bu süre zarfında tatil edilmesinin uygun olacağı bildirilmiştir.⁴⁵ Yine Erzurum Vilâyetine gönderilen 26 Haziran 1883 (20 Ş 1300) tarihli bir yazıda imtihanlar bittikten sonra Ramazan-ı Şerife'den bir hafta önce mekteplerin tatil olunarak Şevvalin beşinci günü mekteplerin açılması belirtilmiştir.⁴⁶

Tatil günleri hususunda karşılaşılan diğer bir sorun ise Cuma ile birlikte Pazar gününün de tatil günü olarak görülmek istenmesidir. Bu durum hükümet dairelerinin birçoğunda alışkanlık haline getirilmiş olduğundan bununla ilgili olarak 8 Nisan 1873 (9 S 1290) tarihinde Nafia ve Ticaret Nezaretlerine bir yazının çıkarıldığı görülmektedir. Yazıda *bir müddetten beri Pazar günleri dahi adeta ikinci tatil-i umûmî hükmüne konularak* memurların pek çoğunun işlerine gitmediği, bu durumun ise *pek lâyıksız ve yakışıksız* olduğundan bahisle bütün zabitan, memur ve kâtiplerin sabah beşte işlerinin başında bulunmaları istenilerek, aksi harekette bulunanların *tenbihat-ı kât'iyeye* ile uyarılmaları istenilmiştir.⁴⁷ Bu kurala zaman zaman mekteplerde de uyulmadığı görülmektedir. Örneğin Hüdavendigâr Vilâyeti dâhilinde bulunan rüşdiye ve ibtidaiyelerde de Pazar günlerine tesadüf eden günlerde mekteplerin tatil edildiği görülmüştür.⁴⁸ Yine Bursa ve mülhakâtında bulunan şehirlerde de aynı uygulamaya şahit olunmuş; hatta Yenişehir'de Pazar günü mekteplerin tatil edildiği, derslerin telâfisi için ise tatil gün olan Cuma gününde rüşdiye mektebinin öğlene kadar açılarak talebelere hüsn-i hat talim ettirildiğinden haberdar olunmuştur. Bu sebeple Bursa Maarif Müdürlüğü'ne gönderilen 21 Nisan 1891 (9 Nisan 1307) tarihli yazı ile Pazar günlerinin tatil edilmemesi, tatil günü olan Cuma günleri ise mektebin açılmaması istenilmiştir.⁴⁹

Yukarıda verilen bilgilerden Maarif-i Umûmîye Nizamnâmesi ve Taşra Mekâtib-i Rüşdiyesinin İdare-i Dâhiliyelerine Mahsûs Talimatta belirlenmiş olan tatil günlerinin uygulanmasında zaman zaman değişikliklere gidildiği görülmektedir. Tatil günleriyle

⁴⁵BOA, MF.İBT.15/41, 22 C 1297.

⁴⁶BOA, MF.İBT.16/99, 20 Ş 1300.

⁴⁷BOA, A.}MKT.MHM.451/74, 9 S 1290.

⁴⁸BOA, MF.MKT.128/58, 10 L 1308.

⁴⁹BOA, MF.MKT.128/31, 18 N 1308.

ilgili yapılan değişikliklerde bölgelere göre havaların sıcaklığı, yaşam biçimi, hasat ve bağ-bahçe işleri ile bayram günleri etkili olmuştur. Bu konuda mahallinden yapılan çoğu talep merkez tarafından uygun bulunurken, kimi taleplerde reddedilmiştir.

Taşra Rüşdiyelerinde Mektebe ve Derslere Devam Durumu

Taşra rüşdiye mektepleri yaz günleri sabahları buldukları bölgenin havasına uygun görülen belirli bir saatte açılacak ve yine derslerin bitiminde belirlenen saatte talebeler bırakılacaklardı.⁵⁰ Kış günleri de yine aynı usûl takip edilecekti. Muallimler derse başlamadan önce Esami Defteri'ni okuyarak yoklama yapacaklar ve olmayan talebeleri deftere kaydedeceklerdi.⁵¹ Talebeler geçerli bir mazeretleri olmadığı halde mektebe gelmedikleri takdirde pederi veya velisi tarafından bir tezkire ile durumu beyan edilecek ya da bizzat pederi ya da velisi mektebe gelip mazeret bildirecekti.⁵²

Talebeler mazeretsiz üç ay mektebe gelmeyip sonrasında mektebe gelmeleri halinde bir üst sınıfa geçemeyeceklerdi.⁵³ Talebeler mektebe velilerinden habersiz gelmemeleri halinde ise talimatnâmenin ilgili maddelerine göre cezalandırılacaktı.⁵⁴ Tatil günü olan Cuma günlerinin dışında talebelerden bir ay zarfında 5-6 derse girmemiş olanlara önce muallim-i evvel tarafından nasihatle bulunulacak, tekrarı halinde ise velisi haberdar edilecek, fayda görülmediği takdirde talebe azarlanacaktı.⁵⁵ Talebeler tatilden önce hiçbir surette mektepten ayrılmayacaklar, ders esnasında geçerli

⁵⁰“Taşra Mekâtib-i Rüşdiyesinin İdare-i Dâhiliyelerine Mahsûs Talimatdır: Madde 23”, *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmîye*, H. 1316/1, 318-319.

⁵¹“Taşra Mekâtib-i Rüşdiyesinin İdare-i Dâhiliyelerine Mahsûs Talimatdır: Madde 14”, *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmîye*, H. 1316/1, 315.

⁵²“Taşra Mekâtib-i Rüşdiyesinin İdare-i Dâhiliyelerine Mahsûs Talimatdır: Madde 24”, *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmîye*, H. 1316/1, 319. Yanya Vilâyetine gönderilen 17 Nisan 1876 (22 Ra 1293) tarihli bir yazıda Tırhala Mekteb-i Rüşdiyesi öğrencilerinden bazılarının ötede beride vakit geçirip mektebe devam etmediklerinin haber alındığından bahisle, babaları ve velileriyle görüşülerek öğrencilerin mektebe devamları hususunda teşvik edilmeleri istenilmiştir. Bkz. BOA, MF.MKT.35/39, 22 Ra 1293.

⁵³Ankara Maarif Müdürlüğüne gönderilen 21 Temmuz 1908 tarihli bir yazıda eğitim-öğretim yılının yarısı kadar her ne sebeple olursa olsun mektebe devam etmeyen talebelerin o senenin imtihan-ı umûmîsine kabul edilmeyerek sınıfta bırakılmaları, bu şekilde iki sene sınıfta kalanlardan ancak hastalık gibi geçerli özrü olanlardan iyi hal ve hareketleri mektep idaresince de uygun bulunanların ihraç edilmeyerek sınıflarında bırakılmaları, bununla birlikte mazeretlerini de ispat etmeleri gerektiği bildirilmiştir. Bkz. BOA, MF.MKT.1068/52, 5 B 1326.

⁵⁴“Taşra Mekâtib-i Rüşdiyesinin İdare-i Dâhiliyelerine Mahsûs Talimatdır: Madde 25”, *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmîye*, H. 1316/1, 319. Örneğin Mahmudiye Rüşdiye Mektebinde bulunan 588 ve 589 numaralı iki birinci sene talebesi devamsızlıklarına ve dört defa mektepten muvakkat ihraç cezası almış olmalarına binaen başka bir rüşdiye mektebine gönderilmeleri talep olunmuştur. Bkz. BOA, MF.İBT.204/67, 10 S 1326.

⁵⁵“Taşra Mekâtib-i Rüşdiyesinin İdare-i Dâhiliyelerine Mahsûs Talimatdır: Madde 26”, *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmîye*, H. 1316/1, 319-320.

bir mazeretleri yok ise dışarı çıkmayacaklardı. Sağlık nedeniyle gitmesi gereken talebe ise muallim-i evvelden izin almak zorundaydı.⁵⁶ Talebelerin izinsiz olarak mektepten ayrılmaları yasak olduğundan, bevvaplar buna göz yumarlarsa sorumlu tutulacaklardı.⁵⁷

Yukarıda bahsedilen genel kurallarla birlikte uygulamada muallim, müstahdem ve talebelerin devam durumlarının her üç ayda bir tanzim edilen Hülâsa Cetvelleri ile bizzat talebelere ait olan Devam ve Vuku'at Cetvelleri'ne işlenmesi gerekmektedir. Hülâsa Cetvelleri *Muallimîn ve Müstahdemînin Devamlarına ve Şâkirdânın Mevcuduna ve Sairesine Dair Her Üç Ayda Bir Defa Mekâtib-i Rüşdiye Muallimlerinin Maarif Müdürü Vasıtasıyla Nezaret-i Celileye Takdimine Mecbur Oldukları Hülâsa Cedvelidir* başlığı adını taşımaktaydı. Daha sonra cetvelde mektep idaresi tarafından doldurulması gereken *Mektebin Bulunduğu Kaza ve Liva ve Vilâyet, Sene, Hangi Ayların Hülâsa Cedveli Olduğu ve Esami-i Muallimîn ve Müstahdemîn* başlıkları bulunmaktaydı. Hülâsa Cetveli üç sütuna bölünmüş olup, muallim ve müstahdemlerin devam-devamsızlık durumları bu sütunlarda yer alan ilgili ayların *eyyam-ı devam* ve *eyyam-ı terk* hanelerine işlenmekteydi. Daha alta ise ilgili mektebin birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü sene talebelerinin mevcutlarına dair bilgilerin girilmesi gerekmektedir. *Mektebi Terk Eden Şâkirdânın Mikdarı, Mektebe Yeniden Yazılanların Mikdarı ve Yekûn-i Şâkirdân* başlıkları yine belirtilen aylar için doldurulmaktaydı. Bu cetvellere aynı zamanda mektebin mevcut durumuna ve ihtiyaçlarına dair notların düşülmesinden sonra ilgili mektep muallim-i evveli ve diğer muallimler tarafından cetvel tasdik edilmekteydi.⁵⁸

Düzce kazası Akçaşehir nahiyesi Rüşdiye Mektebi'ne ait 1901 yılı Haziran, Temmuz ve Ağustos aylarına ait Hülâsa Cetveli'nde Muallim Halil Hulusi Efendinin Temmuz ayında 4 gün mektebi *eyyam-ı terk* eylediği görülmektedir. Mülâhazat kısmına ise *tatil-i umûmiyeye tesadüf etmiştir* kaydı düşülmüştür. Hat Muallimi Mehmet Efendi ise Haziran ayında 2 gün *eyyam-ı terk* eylemiş ve mülâhazat kısmına *na-mizac bulunmuştur* açıklaması yapılmıştır. Aynı cetvelde üçüncü sene talebe mevcudu 3, ikinci sene mevcudu 14 ve birinci sene talebe mevcudu ise 18 gösterilmiştir. Ağustos ayında 2 talebe mektebi terk ederken; Temmuz ayında 1, Ağustos ayında ise 8 talebe

⁵⁶“Taşra Mekâtib-i Rüşdiyesinin İdare-i Dâhiliyelerine Mahsûs Talimatdır: Madde 31”, *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye*, H. 1316/1, 321.

⁵⁷“Taşra Mekâtib-i Rüşdiyesinin İdare-i Dâhiliyelerine Mahsûs Talimatdır: Madde 32”, *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye*, H. 1316/1, 315-321.

⁵⁸Bkz. BOA, MF.İBT.42/20, 24 B 1312; BOA, MF.İBT.50/7, 27 N 1313.

mektebe kabul edilmiştir.⁵⁹ Hülâsa Cetvelleri'nin en alt kısmına ilgili mektebin mevcut durumuna ve ihtiyaçlarına dair notlar da düşülmekte olduğundan fazlasıyla önemliydi. Örneğin Tosya Rüşdiye Mektebi muallim, müstahdem ve talebeleri için tanzim edilen 1895 yılı Şubat, Mart ve Nisan aylarına ait Hülâsa Cetvelinin alt kısmına düşülen notta *mektebin biri umûm talebeye ait büyükçe bir sınıf ile muallim-i evvele ait ikinci bir sınıf ve bevvaaba ait bir oda olmak üzere üç odadan ibaret olduğu* ve mektebin terfi ve terakkisi için bir engel olmadığı belirtilmiştir.⁶⁰ Görüldüğü üzere bu cetvellerde talebelere ait devam durumları ayrıntılı olarak ele alınmamış, sadece mektebi terk eden, mektebe kabul edilen ve şehadetnâme alan öğrenci miktarları genel olarak verilmiştir.

Bununla birlikte yine muallim, hademe ve talebelere ait üç aylık Devam Cetvelleri daha ayrıntılı olarak tanzim edilmiş olup, bu cetveller talebelerin devam durumlarına ilişkin daha açıklayıcı bilgiler sunmaktadır. Örneğin 1309 (1893/1894) yılı Aralık, Ocak ve Şubat ayları için tanzim edilen Mardin Rüşdiye Mektebi'nin üç aylık Devam Cetveli'nde *esami-i memurin ve şâkirdân* başlığı altına ilk önce muallim ve hademelerden başlayarak talebelerin isimleri sıralanmış ve Aralık, Ocak ve Şubat ayları için *devam* ve *terk* hanelerine devam-devamsızlık durumları işlenmiştir. 1309 (1893/1894) tarihli bu cetvele göre Aralık ayında talebelerden Mustafa Efendizâde Tevfik'in 15, Mehmedzâde Abdülgâni'nin 5, Hacı Ahmed Ağazâde İsmail'in 6, Abdurrahman Beyzâde Hamdi'nin 1 ve İsa Efendizâde Tahir'in 11 gün mektebe özürsüz gelmediği anlaşılmaktadır. Bu talebeler için mülâhazat kısmına *mektebi terk etmiştir* kaydı düşülmüştür. Ocak ayında talebelerden Hacı Mehmedzâde Tevfik 10, İbrahim Ağazâde Mehmed Ali 6 ve İbrahimzâde Abdülaziz 11 gün mektebe devam etmemiş ve mülâhazat kısmına *hasta olduğu* kaydı düşülmüştür.⁶¹ 1306 (1890/1891) yılı Mart, Nisan ve Mayıs ayları için tanzim edilen Çorum Rüşdiye Mektebi'ne ait Devam Cetveli *Çorum Mekteb-i Rüşdiyesi Me'mûrîn ve Hademe ve Şâkirdânın Üç Yüz Altı Senesi Martı İbtidasından Mayıs Gayesine Kadar Devam ve Âdem-i Devamlarını Mübeyyen Cedveldir* başlığını taşır. Yine talebelerin devam durumlarına bakıldığında ikinci sene talebelerinden Tüfenkcizâde Mehmed Efendi Nisan ve Mayıs aylarında 1'er gün devamsızlık yapmış mülâhazat kısmına *keyifsiz olduğu* açıklaması yapılmıştır. İkinci sene talebelerinden Karagözzâde Mustafa Efendi Nisan ayında 2 gün devamsızlık

⁵⁹BOA, MF.İBT.106/85, 1 § 1319.

⁶⁰BOA, MF.İBT.48/71, 29 C 1313.

⁶¹BOA, MF.İBT.35/70, 24 N 1309.

yapmış, mülâhazat kısmına *na-mizac olduğu* kaydı düşülmüştür.⁶² 1309 (1893/1894) yılı Kasım, Aralık ve Ocak ayları için tanzim edilen Siirt Rüşdiye Mektebi'ne ait üç aylık Devam Cetveli'nde ise Kasım ayında talebelere Mehmed Efendizâde İbrahim 2 gün, Musa Efendi bin Abdurrahman 1 gün, Halid Efendi bin Salim 1 gün, İbrahim Efendi bin Hasan 1 gün izinli olarak mektebe gelmemişler ve mülâhazat kısmına *me'zûn* kaydı düşülmüştür.⁶³

Devam Cetvelleri incelendiğinde talebelerin devamsızlıklarına ilişkin mülâhazat kısımlarına ilginç açıklamaların yapıldığı da görülmektedir. İzinli olarak mektebe gelmeyenler için genelde *me'zûn* ya da *me'zûnen gelmediği* kaydı düşülmüştür.⁶⁴ Mektebe hiç devam etmeyenler için ise mülâhazat kısmına *devamsız olduğu*⁶⁵ ifadesi yazılmıştır. Özürsüz olarak mektebe gelmeyenler için *mektebi terk eylemiştir* ve *bilâ-istizan gelmediği*⁶⁶ açıklaması yapılmıştır. Hasta olan ve kendini iyi hissetmeyip mektebe gelmeyen talebeler için ise *hasta olduğu, keyifsiz olduğu, na-mizac olduğu*,⁶⁷ *na-mizacılıktan*,⁶⁸ *na-mizacılıktan gelemediği*⁶⁹ ifadeleri kullanılmıştır. Mektebe devam etmeyen talebeler için açıklama kısmında kullanılagelen bu türden genel ifadelerden başka talebelere has daha özel ibarelere de tesadüf olunmaktadır. Örneğin 1305 (1889/1890) yılı Haziran, Temmuz, Ağustos ve Eylül ayları için tanzim edilen Menemen Rüşdiye Mektebi'ne ait Devam Cetveli'nde talebelerden İbrahim Ağazâde Mehmed Rüşdi Efendi için *bağda olduğundan henüz gelmediği*, İbrahim Ağazâde

⁶²BOA, MF.İBT.25/52, 27 L 1307.

⁶³BOA, MF.İBT.35/1, 6 Ş 1311.

⁶⁴1309 (1893/1894) yılı Ağustos, Eylül, Ekim ve Kasım ayları için tanzim edilen Köprü Rüşdiye Mektebi'ne ait Devam Cetveli'nde talebelerden Hacı Mustafa Efendizâde Mehmed Efendi Eylül ayında 1 gün mektebe izinli olarak gelmemiş ve mülâhazat kısmına *me'zûn* kaydı düşülmüştür. Bkz. BOA, MF.İBT.34/72, 15 C 1311.

⁶⁵1306 (1890/1891) yılı Mart, Nisan ve Mayıs ayları için tanzim edilen Çorum Rüşdiye Mektebi'ne ait Devam Cetveli'nde talebelerden Elli İkizâde Fazlı Efendi Nisan ve Mayıs aylarında mektebe hiç gelmediği için mülâhazat kısmına *devamsız olduğu* kaydı düşülmüştür. Bkz. BOA, MF.İBT.25/52, 27 L 1307.

⁶⁶1310 (1894/1895) yılı Mart, Nisan, Mayıs ve Haziran ayları için tanzim edilen Giresun Rüşdiye Mektebi'ne ait Devam Cetveli'nde talebelerden Sabit Reiszâde Mehmed Efendi Mart ayında 1 gün izinsiz olarak mektebe gelmediğinden mülâhazat kısmına *bilâ-istizan gelmediği* kaydı düşülmüştür. Bkz. BOA, MF.İBT.38/59, 21 M 1310.

⁶⁷1310 (1894/1895) yılı Mart, Nisan ve Mayıs ayları için tanzim edilen Muş Rüşdiye Mektebi'ne ait Devam Cetveli'nde talebelerden Abdullah Efendizâde Niyazi Efendi Mayıs ayında mektebe 4 gün gelmemiş ve mülâhazat kısmına *na-mizac* kaydı düşülmüştür. Bkz. BOA, MF.İBT.38/45, 18 M 1310.

⁶⁸1310 (1894/1895) yılı Mart, Nisan ve Mayıs ayları için tanzim edilen Antalya Rüşdiye Mektebi'ne ait Devam Cetveli'nde talebelerden Mehmed Efendi Mart ayında mektebe 3 gün gelmemiş ve mülâhazat kısmına *na-mizacılıktan* kaydı düşülmüştür. Bkz. BOA, MF.İBT.37/96, 23 Z 1311.

⁶⁹1309 (1893/1894) yılı Kasım, Aralık ve Ocak ayları için tanzim edilen Van Bahçeler Rüşdiye Mektebi'ne ait Hülâsa Cetveli'nde talebelerden Süleyman Ağazâde İsmail Efendi Kasım ayında mektebe 6 gün gelmemiş ve mülâhazat kısmına *na-mizacılıktan gelemediği* kaydı düşülmüştür. Bkz. BOA, MF.İBT.35/8, 11 Ş 1311.

Hüseyin Efendi için *ibtidaiyeden çıkmış olup henüz mektebe gelmediği*, Koca Süleymanzâde Mustafa Efendi için ise *Bergama'da bulunduğu*,⁷⁰ 1309 (1893/1894) yılı Kasım, Aralık ve Ocak ayları için tanzim edilen Siirt Rüşdiye Mektebi'ne ait üç aylık Devam Cetveli'nde ise talebelerden Mehmed Efendi bin Hulusi için *pederiyle ma'an nakl-i hane etmiştir*, Şevket bin Rıfkı için ise *pederinin nakl-i me'mûriyeti hasebiyle Adana'ya azimet etmiştir* kaydı düşülmüştür.⁷¹

Belgelerden talebelerin mektebe ve derse devamsızlıkları hususunda yukarıda bahsedilen ifadelerin dışında daha ayrıntılı bilgiler bulunmamaktadır. Bu durum hastalık gibi geçerli mazeretlerin dışında öğrenci devamsızlığını etkileyen diğer faktörlerin belirlenmesini zorlaştırmaktadır.

Taşra Rüşdiyelerinde İmtihanlar ve Mezuniyet

İstanbul'da bulunan rüşdiye mekteplerinin imtihanlarına dair kurallar ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. Bu kuralların az çok taşra rüşdiyeleri içinde geçerli olduğu söylenebilir. Buna göre rüşdiye mekteplerinin imtihanları üç tür olup, bunlardan ilki talebenin mektebe kabulünde uygulanan imtihan, ikincisi imtihan-ı husûsi, üçüncüsü imtihan-ı umûmî idi.⁷²

Nezâret'ten onaylı ibtidâî mektep diploması olan öğrenciler, birinci seneye imtihansız kabul edilirdi. Diploması olmayan ve diğer sınıflara girmek isteyenler için ise imtihan uygulanırdı.⁷³ Bunun için yeterli miktarda komisyonlar oluşturulur, bu komisyonlar tatilin bitimine 15 gün kala her gün olmak üzere ilânla⁷⁴ uygun olan yerlerde işe başlardı. Diğer sınıfların imtihanlarıyla genel imtihana geçerli bir özür nedeniyle giremeyen veya usûlen bazı derslerden imtihan olmaları gereken talebelerin imtihanları, giriş sınavının bitiminden sonra belirlenen diğer bir günde yapılırdı. Her

⁷⁰BOA, MF.İBT.24/16, 21 S 1307.

⁷¹BOA, MF.İBT.35/1, 6 Ş 1311.

⁷²“Dersaadet Mekâtib-i Rüşdiyesinin İdare-i Dâhiliyesine Mahsûs Talimatdır: Madde 33”, *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmîye*, H. 1316/1, 306.

⁷³1895 yılında Tosya Rüşdiye Mektebi'ne yeniden kayıt olan talebelere ilişkin yapılan imtihan cetveline göre talebelerin Kur'an-ı Kerim, Tecvid, İlm-i Hal derslerinden imtihana alındığı görülmektedir. Mektebe kabul edilen talebelerden Kahvecioğlu İsmail Efendi, Dere Alemdaroğlu Nazmi Efendi, Süleyman Efendizâde Yakub Efendi, Hâkim Efendizâde Mehmed Efendi, Kalaycıoğlu Mustafa Efendi, Hacı Şerifoğlu Hasan Efendi, Müftizâde Abdülkadir Efendi ve Karakaşoğlu Mehmed Efendi toplamda 30 tam puan almışlardır. Diğer talebelerden ikisi 29, biri 28, üçü 27, üçü 25, ikisi 24, dördü 23, biri 19, üçü 17 puan almıştır. Hristiyan olan Taşcıoğlu Zekeriya Efendi ise mektebe imtihansız kabul edilmiştir. Bkz. BOA, MF.İBT.40/20, 24 Ra 1312.

⁷⁴Kütahya Rüşdiye Mektebi muallimine gönderilen 25 Ağustos 1872 (20 C 1289) tarihli yazıda, bundan sonra yapılacak imtihanların Takvim-i Vekâyi'de ilân edilmesi istenilmiştir. Bkz. BOA, MF.MKT. 4/13, 20 C 1289.

gün yapılan işler giriş imtihanında görevli memurlar tarafından basılı cetvele kaydedilir, heyet üyeleri tarafından mühürlenene cetvel daha sonra Mekâtib-i Rüşdiye İdaresi'ne gönderilirdi. Mektebe kabul olunan talebelerin isimleri öğretim yılı başlangıcından önce mekteplere bildirilirdi.⁷⁵

İmtihan-ı husûsî ise her üç ay sonunda yani Kanûn-ı evvel ve Mart başlangıçlarında senede 2 defa mektep müdürüyle birlikte her dersin muallimi tarafından gerçekleştirilir, imtihanın bitiminde dersin nereye kadar okunduğu belirtilerek, umûmî cetvel tanzim edilir ve müdür ile talim heyeti tarafından mühürlenerek Mekâtib-i Rüşdiye İdaresine gönderilirdi.⁷⁶

İmtihan-ı umûmî her öğretim yılı sonunda Nezâret tarafından tayin edilen yeterli miktardaki mümeyyizler tarafından yapılırdı. İmtihan-ı umûmîye'ye başlanacağını bildiren cetvel, bir ay önceden idare tarafından her mektebe gönderilir; bu cetvel gerekli mahallere asılarak imtihana başlanacağı zamana 10 gün kala dersler bitirilir ve özel günlerde hoca ve diğer günlerde sınıf başları ile öğrenci müzakere ile meşgul olurdu. İmtihan esnasında bir sınıf iki kısma ayrılabilirse de son sınıf kesinlikle ayrılmayarak hepsi mümeyyiz heyetinin huzurunda imtihan olunurdu. İmtihan mahallinde müdür, muallim ve mümeyyizlerden başka kimse bulunmaz, sınıfın mubassırı talebeyi teşhis ve sevk için kapı önünde beklerdi. Mümeyyizler, cetvele talebelerin sıra numaralarıyla isimlerini kaydederler, talimâta uygun şekilde talebenin imtihanını sözlü olarak gerçekleştirirlerdi. Her gün yapılan imtihan notları iki nüsha halinde düzenlenip birer zarf içine konulup mühürlenir, zarflardan biri mektebe diğeri hemen idareye gönderilirdi. İmtihanın bitiminde mektepte kalan zarflar açılarak alınan notların tamamı genel cetvele yazılır, idarenin tasdikinden sonra talebeye ilân edilirdi. Talebeler her bir ders için 4, sınıf geçmek için toplam notun yarısını ve diploma alabilmeleri için üçünü başarmaları gerekirdi. Yarısını veya üçünü başaran bir talebenin bir dersten notu 4'ten aşağı ise imtihanların bitiminde o dersten tekrar imtihan olurdu. İkinci imtihanı da kazanamayan ile 2 dersten düşük not alan talebe sınıfta kalır,⁷⁷ yarısı veya üçünden 3

⁷⁵“Dersaadet Mekâtib-i Rüşdiyesinin İdare-i Dâhiliyesine Mahsûs Talimatdır: Madde 34, 36, 37”, *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmîye*, H. 1316/1, 306-307.

⁷⁶“Dersaadet Mekâtib-i Rüşdiyesinin İdare-i Dâhiliyesine Mahsûs Talimatdır: Madde 38”, *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmîye*, H. 1316/1, 307.

⁷⁷Konuyla ilgili Meclis-i Maarife intikâl eden örnek olayda şehadetnâme alabilmek, okunan derslerden gerekli not toplamının üçünün başarılmasına bağlı olduğundan talebelerden Mahmud Nedim, Sabit ve Nuri Efendilerin imtihan cetvelleri incelendiğinde diğeri talebelerin imtihan oldukları altı dersten aldıkları notların toplamı altmış olduğundan ve Mahmud Nedim, Sabit ve Nuri Efendilerin aldıkları notlar altmış numaranın noksanı olan kırktan fazla ise de Tarih ve Coğrafya derslerini hiç

not eksik alan talebeye en zayıf aldığı dersten tekrar ikmal imtihanına girmesine izin verilirdi. Ayrıca talebelere mektebe devamlarından ve güzel hareketlerinden dolayı ayda bir, dört ayda beş, senede on numara itibariyle bir not verilirdi. Bu notun sınıf geçmeye etkisi olmazdı.⁷⁸ Taşra rüşdiye mektebi talebelerinin belirlenmiş olan derslerden her sene Maarif Nizamnâmesi'nin 154. maddesine istinaden imtihanları yapılır ve başarılı olanlar bir üst sınıfa geçerlerdi. Bulduğu sınıf derslerini veremeyen talebe bir üst sınıfa geçemez, birinci sınıfta 3 ve diğer sınıflarda üst üste 2 sene kalan talebeler mektepten atılırlardı.⁷⁹ Taşra rüşdiye mekteplerinde talebelere verilen notların dereceleri ise şu şekilde idi: 9-10 aliyü'l-âlâ, 8 alâ, 7 karîb-i alâ, 6 vasat, 5 karîb-i vasat, 4 zayıf ve 1, 2, 3 sıfır.⁸⁰ Taşra rüşdiye mekteplerinde talebelerin imtihanları *usûl ve nizâmına tevfiân* yapıldıktan sonra bir cetvel halinde tanzim edilmekte, önce mektep idare heyeti, daha sonra ise kaza idare meclisi tarafından onaylandıktan sonra vilâyetleri marifetiyle Maarif Nezareti'ne gönderilmekte idi. Bu cetvellerin belli usûllere göre eksiksiz olarak doldurulması gerekmektedir.⁸¹ İmtihan-ı Umûmî Cetvelleri'nde birinci, ikinci ve üçüncü sene dersleri, senelerine göre dersi alan talebelerin isimleri, talebelerin imtihanlardan aldıkları notlar, not ortalamaları, şhadetnâme almaya hak kazanan öğrenci sayısı ve imtihana girmeyen talebelere ilişkin birçok bilgiyi görmek mümkündür.⁸² Muallimler cetvelde gösterilen ders ve risaleleri okutup bunların haricinde hiçbir kitap ve dersin tedrisini yapmayacaklar, yaptıkları takdirde sorumlu tutuldukları gibi azil de edileceklerdi.⁸³ Tosya kazası 1905 yılına ait İmtihan-ı Umûmî

---

okumadıklarından ve diğer talebelerin almış oldukları notlar toplam nota dâhil olmadığından talebelerden Mahmud Nedim, Sabit ve Nuri Efendilerin Tarih ve Coğrafya derslerini okuyup imtihandan sonra ehliyetlerinin olup olmadığına bakılarak şhadetnâme verilmek üzere üç ay kadar mektepte tutulmalarına, diğer talebelere ise sınıf tekrarı yaptırılmasına karar verilmiştir. Bkz. BOA, MF.MKT. 5/54, 21 B 1289.

⁷⁸“Dersaadet Mekâtib-i Rüşdiyesinin İdare-i Dâhiliyesine Mahsûs Talimatdır: Madde 39-43, 47-48”, *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye*, H. 1316/1, 308-310.

⁷⁹“Taşra Mekâtib-i Rüşdiyesinin İdare-i Dâhiliyelerine Mahsûs Talimatdır: Madde 28, 29, 30”, *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye*, H. 1316/1, 320.

⁸⁰“Taşra Mekâtib-i Rüşdiyesinin İdare-i Dâhiliyelerine Mahsûs Talimatdır: Madde 14”, *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye*, H. 1316/1, 315-316.

⁸¹Edremit Rüşdiye Mektebi muallimine gönderilen 18 Ağustos 1872 (13 C 1289) tarihli yazıda Hüdâvendîgâr Vilâyeti marifetiyle gönderilen imtihan cetveli incelendiğinde dördüncü sene talebeleri yazıldıktan sonra sınıf-ı evvel talebelerinin de yazılması gerektiği hatırlatılmış, ayrıca ders cetveline göre birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü sene talebelerinin de cetvelde gösterilmesi istenilmiştir. Bkz. BOA, MF.MKT.3/149, 13 C 1289. Yine Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilâyetine gönderilen 28 Ağustos 1872 (23 C 1289) tarihli yazıda Sakız Rüşdiye Mektebi'ne ait imtihan cetvelinin 1872 senesine ait olmadığı ve üzerinde tashih yapılmış olduğu bildirilerek evrak iade olunmuştur. Bkz. BOA, MF.MKT.4/31, 24 C 1289.

⁸²BOA, MF.İBT.148/81, 21 Ca 1322.

⁸³“Taşra Mekâtib-i Rüşdiyesinin İdare-i Dâhiliyelerine Mahsûs Talimatdır: Madde 15”, *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye*, H. 1316/1, 316. Debre Rüşdiye Mektebi muallimine gönderilen 6 Ekim

Cetveli'nde yer alan birinci sene dersleri: Kur'an-ı Kerim Ma'a Tecvid, Ulûm-ı Dinîye, Sarf-ı Osmanî, Kıra'at, Coğrafya, Hesap, Arabî, Resim, Hat, Ahlâk; ikinci sene dersleri: Kur'an-ı Kerim Ma'a Tecvid, Ulûm-ı Dinîye, Sarf-ı Osmanî, Coğrafya, Tarih, Hesap, Arabî, Farisî, Veza'if, Resim, Hat, Malûmat; üçüncü sene dersleri ise: Kur'an-ı Kerim Ma'a Tecvid, Ulûm-ı Dinîye, Nahv-ı Osmanî, Hendese, Coğrafya, Hesap, Tarih, Arabî, Farisî, Malûmat, Resim, Hat, Ahlâk ve Hıfzıssihha olarak gösterilmiştir.⁸⁴ İmtihanlar 10 numara üzerinden değerlendirilmekte ve cetvele işlenmekte,⁸⁵ talebeler sınıflarına göre *Mecmu-ı numarasına göre aliyü'l-âlâ, alâ, ve evsat/vasat* olarak değerlendirilmekte,⁸⁶ sınıfında kalan talebe için ise *sınıfında ibkâ olunmuştur* kaydı düşülmektedir.⁸⁷ Örneğin 1908 yılına ait Tosya Rüşdiye Mektebi İmtihan-ı Umûmî Cetveli'ne göre üçüncü sene talebeleri içinde ilk sırada yer alan Hidayetzâde Mehmed Emin'in *mecmu-ı numarası* 149'dur ve mülâhazat kısmında isminin karşısında *aliyü'l-âlâ* açıklaması vardır. Beşinci sırada yer alan Memioğlu Mehmed Haşim'in *mecmu-ı numarası* 138 olup, mülâhazat kısmında durumu *alâ* olarak belirtilmiştir. On üçüncü sırada yer alan Yakupoğlu Mustafa'nın *mecmu-ı numarası* 116 olup, mülâhazat kısmında durumu *evsat* olarak gösterilmiştir. Yine aynı sınıf talebelerinden Hamamcioğlu İbrahim, Cankurbanoğlu Recep ve Hamamcioğlu Mahmud imtihana girmediğinden/terk ettiğinden mülâhazat kısmında isimlerinin karşısında *esna-yı imtihanda terk eylemiştir* ibaresi bulunmaktadır. Gayrimüslimler de rüşdiye mekteplerine kabul edilmekte, bununla birlikte din derslerinden muaf tutulmaktadır. Nitekim 1908 yılına ait aynı cetvelde ikinci sene talebeleri arasında yer alan Numos Efendizâde Pavlos'un notlarına bakıldığında Kur'an-ı Kerim Ma'a Tecvid ve Ulûm-ı Dinîye derslerine not girilmediği ve isminin karşısına *tilâvet-i Kur'an, ulûm-i diniyye müstesna* açıklamasının yapıldığı görülmektedir. Cetvelin sonunda *beyan* kısmında ise birinci, ikinci ve üçüncü sene talebeleri için *dâhil-i imtihan olan, şehadetnâme ahz eden ve (imtihanı) terk eden* bilgileri girildikten sonra mektep idare heyeti ve kaza idare meclisi tarafında cetvel

---

1872 (3 Ş 1289) tarihli yazıda talep edilen Kafiye adlı kitap rüşdiye mekteplerinde okutulmadığından bundan böyle kitap istenilmesi halinde ders cetveline uygun olarak talepte bulunulması istenilmiştir. Bkz. BOA, MF.MKT.5/156, 3 Ş 1289. Yine İhlivne (Hlivne) Rüşdiye Mektebi muallimine gönderilen 2 Temmuz 1872 (25 R 1289) tarihli yazıda tanzim olunan Jurnal Varakaları incelendiğinde talebelere ders cetveli haricinde bazı derslerin okutulmakta olduğu anlaşılmış ve bu durumun Nizamnâme'ye uygun olmadığı hatırlatılarak ders cetvelinde olmayan derslerin talebeye okutulmaması istenilmiştir. Bkz. BOA, MF.MKT.2/48, 25 R 1289.

⁸⁴BOA, MF.İBT.165/29, 12 C 1323.

⁸⁵BOA, MF.İBT.180/62, 10 B 1324.

⁸⁶BOA, MF.İBT.195/15, 5 B 1325

⁸⁷BOA, MF.İBT.165/29, 12 C 1323.

onaylanmaktadır.⁸⁸ Diğer taraftan taşra rüşdiye mekteplerinde resmî programlara uygun olarak alınacak dersler tamamlandıktan sonra Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nin 155. maddesine istinaden imtihanları yapılabar başarılı olan talebelere matbu olarak muallim ve mümeyyizlerden başka mahalli idarelerce tasdik edilen bir şehadetnâme verilmekteydi.⁸⁹ Mezun olmak anlamında genelde *mektepten çıkmak* tabirinin kullanıldığı görülmektedir.⁹⁰ Ayrıca belgelerde geçen *şehadetnâme ahz iden* ifadesi, tahsil müddetini dolduran⁹¹ ve imtihanlarda başarılı olan talebe için kullanılırdı.⁹² Şehadetnâmeler Matbaa-i Amire tarafından basılmakla birlikte,⁹³ ihaleye de verilmekte⁹⁴ ve ihtiyacı olan mekteplere ulaştırılmaktaydı.⁹⁵ Yine şehadetnâmelerin nasıl doldurulacağına dair yerine göre rüşdiye mekteplerine örnekler gönderilmekteydi.⁹⁶ Rüşdiye mektebi talebeleri mezuniyet sonrası devletin çeşitli kurumlarına tayin olunduklarından, şehadetnâme alamamış olanların ataması yapılmazdı.⁹⁷ Şehadetnâmesini kaybeden kişiye yenisi verilirdi.⁹⁸ Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla bir talebe iki ayrı mektepten şehadetnâme alamazdı.⁹⁹

⁸⁸BOA, MF.İBT.214/83, 27 B 1326.

⁸⁹“Taşra Mekâtib-i Rüşdiyesinin İdare-i Dâhiliyelerine Mahsûs Talimatdır: Madde 30”, *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye*, H. 1316/1, 320. Örneğin Siroz Rüşdiye Mektebi muallimine gönderilen 24 Eylül 1872 (21 B 1289) tarihli yazıda imtihanlarda başarılı olamayıp şehadetnâme almaya hak kazanamayan ve sınıflarında kalan ve pederleri tarafından mektebe gönderilmeyen 8 talebeye her ne olursa olsun tahsil müddetlerini doldurmadan şehadetnâme verilmeyeceği bildirilmiştir. Bkz. BOA, MF.MKT.5/74, 21 B 1289.

⁹⁰BOA, MF.MKT.1/23, 2 R 1289.

⁹¹Dört sene olan taşra rüşdiye mekteplerindeki tahsil dönemi daha sonra üç seneye düşürülmüştür. Bkz. BOA, MF.İBT.55/11, 22 R 1314.

⁹²BOA, MF.İBT.214/83, 27 B 1326.

⁹³27 Kasım 1874 tarihinde Matbaa-i Amire Müdürlüğü'ne gönderilen bir yazıda matbu şehadetnâme mevcudu kalmadığından 3.000 adet tab edilerek Maarif Kütüphanesi'ne gönderilmesi istenilmiştir. Bkz. BOA, MF.MKT.21/106, 17 L 1291.

⁹⁴Örneğin 160 kıt'a 150 varaklı defter, 3.000 adet şehadetnâme, 1.200 adet cetvel, 5.000 adet aferin ve 2.000 adet tahsinnâme ve 1.000 adet mükâfat varakası için ilân ile çıkılan ihale % 5 tenzilde bulunduğu ve başkada müracaat olmadığından tamamı 2.095 kuruşa Mahmud Bey Matbaası adına İhsan Beye bırakılmıştır. Bkz. BOA, MF.İBT.36/94, 12 Za 1311.

⁹⁵Halep Vilâyetine gönderilen 6 Temmuz 1875 (2 C 1292) tarihli yazıda talep olunan şehadetnâmeler ile tahsinnâmelerin gönderildiği bildirilmiştir. Bkz. BOA, MF.MKT.29/155, 2 C 1292. Yine Aydın Maarif Müdürlüğü'ne gönderilen 10 Haziran 1905 (6 R 1323) tarihli yazıda talep edilen şehadetnâmelerden 300 adedinin postaya verilmiş olduğu bildirilmiştir. Bkz. BOA, MF.MKT.863/10, 6 R 1323.

⁹⁶Kayseri Rüşdiye Mektebi mualliminin talebelere verilecek şehadetnâmelerden bir adet numune talebiyle şehadetnâmelerin ne suretle mühürleneceğine dair yazısı üzerine merkezden gönderilen 9 Haziran 1872 (2 R 1289) tarihli cevabî yazıda bir adet doldurulmuş numunenin gönderilmiş olduğu ve talebelere verilecek şehadetnâmelerin buna göre doldurulması, şehadetnâmelerin önce mektep muallimleri ve sonra sırasıyla imtihanda hazır bulunan mümeyyizler tarafından mühürlenmesi gerektiği bildirilmiştir. Bkz. BOA, MF.MKT.1/23, 2 R 1289.

⁹⁷Edirne Vilâyetine gönderilen 3 Kasım 1876 (15 L 1293) tarihli yazıda Filibe Pazarcığı Rüşdiye Mektebi talebelerinden bazılarının iki yıl kadar okuyup şehadetnâme almaksızın mektebi terk ederek hükümet dairelerinde çalıştıkları, bazılarının ise esnaflık yaptıklarının haber alındığından bahisle, rüşdiye

Taşra Rüşdiyelerinde Mükâfat ve Ceza

Talebelere ders başarısı ve iyi hallerine uygun olarak ne tür mükâfat verileceği hususu talimatnâmelerde açıklanmıştır. Buna göre talebelerden biri bir ay müddetle derslerini gereği gibi yapar ve güzel davranışlar sergilerse liyakatine göre birinci dereceye çıkar ve bu durumunu 3 ay müddetle korursa muallim-i evvel tarafından kendisine *tahsinnâme* verilirdi. Yine bir talebe altı ay boyunca derslerini güzelce yapar, edebe riayet eder ve güzel ahlâkıyla temayüz ederse, kendisine *tahsinnâme* verildikten başka, sınıfının birinci mevkiine getirilerek; ismi dersanelerde asılı olan levhalara celi yazı ile yazılır ve ilân olunurdu.¹⁰⁰ Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla talebelerden onda birine mükâfat, onda ikisine ise *Zikr-i Cemil* verilmekteydi.¹⁰¹ Ayrıca kayıtlarda talebelere verilen *aferin*, *tahsin* ve *mükâfat varakasından* bahsedilmektedir. Bu belgeler ihale ile bastırıldıktan sonra,¹⁰² mekteplere gönderilmekteydi.¹⁰³ Diğer taraftan talebeye mükâfat olarak kitap ve risaleler de verilmekte idi.¹⁰⁴ Verilecek kitap ve risalelerin çeşidi ile miktarlarının ise merkeze bildirilmesi gerekmektedir.¹⁰⁵ Mükâfat olarak verilen kitaplar arasında Gülistan, Kelâm-ı Kadim, Dür-i Yekta, Medhâl-i Coğrafya, Malûmat-ı Nafia, Kısas-ı Enbiya, Kavaid-i Osmanî, İlm-i Hesab Ma'a Usûl-i Defteri,

---

mektebi tahsil müddetini doldurmayanların devlet dairelerine alınmamaları bildirilmiştir. Bkz. BOA, MF.MKT.44/45, 15 L 1293.

⁹⁸1313 (1897/1898) senesinde Unkapanı Merkez Rüşdiye Mektebini alâ derecesinde bitiren Hafız Esad Efendi şهادetnâmesini kaybettiğinden talebi üzerine kendisine yeni bir şهادetnâme verilmiştir. Bkz. BOA, MF.İBT.159/119, 4 S 1323.

⁹⁹Örneğin Eğrikapı Merkez Rüşdiye Mektebi'nden şهادetnâme alan 465 numaralı Mehmed Ekrem Efendinin Darü'lfez-i Hamidi adlı özel mektebin imtihanlarına girerek bu mektepten de şهادetnâme alacağı haber alındığından durumun araştırılması istenilmiştir. Bkz. BOA, MF.İBT.194/41, 20 C 1325.

¹⁰⁰“Taşra Mekâtib-i Rüşdiyesinin İdare-i Dâhiliyelerine Mahsûs Talimatdır: Madde 42-43”, *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmîye*, H. 1316/1, 323.

¹⁰¹Tırnova Vilâyetine gönderilen 28 Kasım 1873 (27 L 1290) tarihli yazıda talebelere ait imtihan cetveli incelendiğinde talebelerden hiç birine mükâfat ve *Zikr-i Cemil* verilmemiş olduğundan bahisle, talebelerden onda birine mükâfat ve onda ikisine *Zikr-i Cemil* verilmesi istenilmiştir. Bkz. BOA, MF.MKT.14/110, 7 L 1290.

¹⁰²Rüşdiye Mektepleri, Darü'l-Muallimat ve Kız Sanayi Mektepleri için 150 varaklı 160 defter, 3.000 adet şهادetnâme, 1.200 adet imtihan cetveli, 5.000 adet *aferin*, 2.000 adet *tahsin* ve 1.000 adet mükâfat varakasının ihalesi, mecdiye 20 kuruş hesabıyla 2.100 kuruşa taliplilerden Servici Matbaası namına Anesti'ye verilmiştir. Bkz. BOA, MF.İBT.36/84, 7 Za 1311.

¹⁰³Halep Vilâyetine gönderilen 6 Temmuz 1875 (2 C 1292) tarihli yazıda, Vilâyet dâhilinde bulunan rüşdiye mektepleri için talep edilen şهادetnâme ve tahsinnâmelerin postaya verildiği bildirilmiştir. Bkz. BOA, MF.MKT.19/155, 2 C 1292.

¹⁰⁴Nitekim Yanya Vilâyetine gönderilen 1 Kasım 1892 (10 R 1310) tarihli yazıda, talebelere mükâfat olarak verilmek üzere istenilen kitap ve risalelerin gönderildiği bildirilmekte idi. Bkz. BOA, MF.MKT.153/6, 10 R 1310. Talebelere verilen mükâfatları *aferinnâme*, *tahsinnâme*, kitap ve risalelerle sınırlandırmak doğru değildir. Örneğin Şems Rüşdiye Mektebi talebelerine mükâfat olarak Bulgaristan Komiseri Aleksî tarafından saat verilmişti. Bkz. BOA, MF.İBT.137/57 24 Ca 1321.

¹⁰⁵19 Haziran 1892 (23 Za 1309) tarihinde bütün Maarif Müdürlüklerine çıkartılan bir yazıda, idadi mektepleri talebelerine mükâfat olarak verilecek kitap ve risalelerin Dersaadet mekteplerinde olduğu gibi Nezaret Kitap Ambarı'nda bulunanlardan belirlenerek kitap ve risalelerin çeşidi ile miktarlarının bildirilmesi istenilmiştir. Bkz. BOA, MF.MKT.143/76, 24 Za 1309.

Talimü'l Hendese,¹⁰⁶ Solakzâde Tarihi, İlm-i Mevalid, Muahede-i Düveliye, Lütfi Tarihi, Mecmuatü'l Mühendisîn, Hacenin Vazifesi, Kavaid-i Selimiye, Hakâyikü'l Beyân, Veza'if-i Etfâl ve Kamus-i Fransevi¹⁰⁷ bulunmakta idi. Mükâfat olarak talebelere dağıtılan kitapların ve risalelerin bedelleri mektep mesarif-i müteferrikasından¹⁰⁸ ya da hayırseverler tarafından karşılanmakta idi.¹⁰⁹

Talebelere mükâfat verilmesi, *mükâfat resmi* ile gerçekleştirilmekte ve ilân edilmekteydi. Nitekim bununla ilgili olarak Hayfa,¹¹⁰ Ahiçelebi,¹¹¹ Yozgat,¹¹² Akşehir,¹¹³ Rusçuk, Şumnu,¹¹⁴ Sayda,¹¹⁵ Silistre,¹¹⁶ Humus,¹¹⁷ Mersin,¹¹⁸ Trablusgarp,¹¹⁹ Kerkük,¹²⁰ Edirne,¹²¹ Söğüt,¹²² Konya¹²³ gibi pek çok mahalden talebelerin mükâfat dağıtım törenlerinin icra edildiğine dair merkeze bilgi verilmiştir. Rüşdiye mekteplerinde mükâfat almaya hak kazanan talebelerin isimlerinin *mükâfat resminden* bir hafta önce¹²⁴ ve yine *mükâfat resminde* yapılacak konuşma metinlerinin de öncesinde merkeze bildirilmesi gerekmektedir.¹²⁵ Mükâfat merasimleri için belirli bir hazırlığın yapıldığı da anlaşılmaktadır. Nitekim Dersaadette yapılacak rüşdiye

¹⁰⁶BOA, MF.İBT.39/41, 24 S 1312.

¹⁰⁷BOA, MF.İBT.53/98, 16 Ra 1314.

¹⁰⁸Bitlis Maarif Müdüriyeti Muhasebe Kalemi'nden gönderilen 24 Temmuz 1898 tarihli telgrafa verilen cevapta, kitap ve risale bedelinin mektep mesarif-i müteferrikasından karşılanması istenilmiştir. Bkz. BOA, MF.MKT.409/31, 16 Ra 1314.

¹⁰⁹Sofya Rüşdiye Mektebi muallimine gönderilen 7 Ekim 1872 (14 Ş 1289) tarihli yazıda, talebelere verilecek mükâfat, kitap ve kırtasiye malzemelerinin bedellerinin hayırseverler tarafından bu mümkün olmazsa mektep mesarif-i müteferrikasından karşılanması istenilmiştir. Bkz. BOA, MF.MKT.5/161, 4 Ş 1289.

¹¹⁰BOA, MF.MKT.956/43, 15 Ş 1324.

¹¹¹BOA, MF.MKT.953/54, 22 B 1324.

¹¹²BOA, MF.MKT.948/25, 25 C 1324.

¹¹³BOA, MF.MKT.945/50, 15 C 1324.

¹¹⁴BOA, MF.MKT.944/82, 11 C 1324.

¹¹⁵BOA, MF.MKT.945/50, 11 C 1324.

¹¹⁶BOA, MF.MKT.944/4, 8 C 1324.

¹¹⁷BOA, MF.MKT.875/8, 4 C 1323.

¹¹⁸BOA, MF.MKT.830/60, 2 Z 1322.

¹¹⁹BOA, MF.MKT.805/42, 15 B 1322.

¹²⁰BOA, MF.MKT.748/27, 20 Ş 1321.

¹²¹BOA, MF.MKT.474/57, 22 C 1317.

¹²²BOA, MF.MKT.465/27, 30 R 1317.

¹²³BOA, MF.MKT.308/41, 18 L 1313.

¹²⁴Umum rüşdiye mekteplerine çıkartılan 3 Ağustos 1907 (23 C 1325) tarihli yazı ile *her dersten mükâfat ahz edecek talebe esamisinin bir pusulaya derci ile nihayet bir haftaya kadar idareye gönderilmesi* istenilmiştir. Bkz. BOA, MF.İBT.194/64, 23 C 1325.

¹²⁵BOA, MF.MKT.1829/34, 9 N 1308. Bir kısım Ermeni mekteplerinde mektep müdür ve muallimlerinin mükâfat resminde *tarihten ve bir takım vukuat-ı maziyyeden ve hatıra gelmeyen ve mevki ve hal ve içtimai münasip olmayan mütalâat-ı hayal perverânenen bahis nutuklar eylemekte oldukları istihbar* olduğundan Dersaadette ve taşrada bu tür münasebetsiz olayların meydana getirilmemesi ve Maarif Müfettişlerinin *ehl-i İslâm'dan ve erbab-ı iktidar ve himmetten intihab ve tayin olunması* istenilmiştir. Bkz. BOA, MF.MKT.119/118, 22 Z 1307.

mekteplerinin *mükâfat resmi* için Mekteb-i Sultanî Müdürlüğü'ne gönderilen 8 Temmuz 1873 (12 Ca 1290) tarihli yazı ile sultanî talebelerinin mükâfat merasiminde kullanılan tentene, çadır ve takımlarının maarif memurlarından Kadri Beye teslimi istenildiği¹²⁶ gibi, Bahriye Nezaretine gönderilen 16 Temmuz 1873 (20 Ca 1290) tarihli bir yazı ile de Darü'l Maarif Bahçesi'nin tezyini için 200 adet bayrağın yine Kadri Beye verilmesi istenilmiştir.¹²⁷ Ayrıca Şehremanetine gönderilen 20 Temmuz 1873 (24 Ca 1290) tarihli yazı ile de Darü'l Maarif Bahçesi'nin tozmasına engel olmak amacıyla sulanması ve bunun içinde sabah ve akşam iki adet su arabasının gönderilmesi talep edilmiştir.¹²⁸ Yine merkezi temsil etmek üzere bir kısım görevlilerin *mükâfat resmilerine* katılmak üzere mahalline gönderildikleri de görülmektedir.¹²⁹ *Mükâfat resmi* en son olarak padişaha dualar ile bitirilmektedir.¹³⁰ Taşra rüşdiye mekteplerinde talebelerin sınıf içi, mektep ve mektep dışındaki davranışlarıyla ilgili bir takım kurallar ve bu kurallara uymadıkları durumlarda ise ne tür bir cezaya marûz kalacakları da yine talimatnâmelerde belirtilmiştir.

Taşra rüşdiye mekteplerinde darp ve hapis cezaları olmayıp, mektep muallim-i evvelleri uygun olmayan davranışlarda bulunan talebeleri azarlamaya yetkiliydi.¹³¹ Birkaç defa takdir edilip bununla birlikte uslanmayan ve mektepten ihracını gerektiren kabahati bulunan talebe için muallim-i evveller maarif müdüriyetine durumu bildirir, cevap gelinceye kadar talebe mektebe kabul edilmez ve uzaklaştırılırdı.¹³² Muallim-i

¹²⁶BOA, MF.MKT.12/22, 12 Ca 1290.

¹²⁷BOA, MF.MKT.12/83, 20 Ca 1290.

¹²⁸BOA, MF.MKT.12/86, 24 Ca 1290.

¹²⁹Nitekim 27 Ağustos 1904 (15 C 1322) tarihli bir tezkire ile Dersaadette Cülûs-ı Hümâyün günü gerçekleştirilecek olan rüşdiye mekteplerinin mükâfat resmi için her mektebe idarece birer müfettiş görevlendirildiği gibi, Makriköy Hamidiye Rüşdiye Mektebi mükâfat resminde bulunmak üzere o civarda bulunan Maarif Meclisi azalarından Emrullah Bey ve yine Hereke Fabrika-i Hümâyunu dâhilinde bulunan rüşdiye ve ibtidaiye mekteplerinin mükâfat resminde bulunmak üzere ise Müfettiş Hulusi Beyin gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Bkz. BOA, MF.İBT.150/90, 15 C 1322.

¹³⁰Hazergrad Rüşdiye Mektebi muallim-i evveli tarafından Maarif Nezaretine gönderilen 17 Temmuz 1906 tarihli bir yazıda 29 Haziran Perşembe günü rüşdiye mektebi talebelerinin mükâfat resmlerinin yapıldığından bahisle, eşraf ve ahalinin de hazır bulunduğu ve rüşdiye mektebi salonunda gerçekleştirilen ibtidaiye mektebi talebelerinin mükâfat resminde ise belde müftüsü faziletli Salih Saib Efendi tarafından gayet belîğ ve müessir bir duanın yapıldığı bildirilmiştir. Bkz. BOA, MF.İBT.179/18, 4 C 1324.

¹³¹Bununla birlikte *Mekâtib-i Rüşdiye Talimatı'nın mücazat hakkındaki mevadına lâyıki vechle riayet olunmadığı, ufak kabahatler için gayet şiddetli cezalar tertib edildiği tezahür etmiş olduğundan* talebelere verilecek cezalar konusunda rüşdiye mektebi muallimlerinin talimata uymaları hususunda bir tamim yayınlanmıştır. Bkz. BOA, MF.İBT.207/83, 12 R 1326.

¹³²"Taşra Mekâtib-i Rüşdiyesinin İdare-i Dâhiliyelerine Mahsûs Talimatdır: Madde 5", *Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umûmiye*, H. 1316/1, 312. Mahmudiye Merkez Rüşdiye Mektebi birinci sene talebelerinden 492 numaralı Hakkı, 473 numaralı İsmail Efendiler 1908 eğitim-öğretim yılı içerisinde dört defa geçici olarak mektepten uzaklaştırıldıkları için mektepte kalmaları uygun bulunmadığından,

evveller talebelere iyi davranırlar, tekdir ise münasip bir dille yapılırdı.¹³³ Teneffüs zamanlarında talebeler arasında gereksiz kavgalar meydana geldiğinde taraflar çağrılır ve nasihatle talebelerin ıslâhına çalışılırdı.¹³⁴ Muallimler ders esnasında talebenin olumlu davranışlar kazanmalarına nezaret ederler, dersi ihlâl edecek derecede kabahat işleyen talebeyi dersten uzaklaştırırlar ve durumu jurnale kaydederlerdi. Kusuru hafif olan talebeye ise nasihatle bulunulur, fakat durum yine jurnale işlenirdi.¹³⁵ Talebeler gerek mektep içerisinde gerekse mektep dışında birbirleriyle iyi geçinmek zorundaydılar.¹³⁶ Talebeler muallimlerin sınıfa girişleriyle beraber ayağa kalkarlardı.¹³⁷ Talebeler münasip kıyafet ile mektebe gelirler ve yanlarında çakı, bıçak, şiş ve benzeri alet, aynı zamanda kıymetli eşya bulunduramazlardı.¹³⁸ Talebeler derste gayet edepi bir şekilde otururlar, muallimler tarafından hangi talebeye soru sorulmuşsa sadece o cevap verirdi.¹³⁹ Talebeler ders esnasında hiçbir surette muallimini küçük göremez ve aşağılayamazdı. Aksi halde şiddetle cezalandırılırdı.¹⁴⁰ Talebeler mektep binasına,

---

diğer yandan eğitimden de yoksun kalmamaları için başka bir mektebe nakilleri istenilmiştir. Bkz. BOA, MF.İBT.205/70, 22 S 1326.

¹³³“Taşra Mekâtib-i Rüşdiyesinin İdare-i Dâhiliyelerine Mahsûs Talimatdır: Madde 6”, *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye*, H. 1316/1, 312-313.

¹³⁴“Taşra Mekâtib-i Rüşdiyesinin İdare-i Dâhiliyelerine Mahsûs Talimatdır: Madde 7”, *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye*, H. 1316/1, 313.

¹³⁵“Taşra Mekâtib-i Rüşdiyesinin İdare-i Dâhiliyelerine Mahsûs Talimatdır: Madde 16”, *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye*, H. 1316/1, 316. Talebelerin sergiledikleri uygunsuz davranışların kanaat notu olarak Ahlâk dersi notlarını da yakından ilgilendirdiği anlaşılmaktadır. Nitekim Konya Maarif Müdürlüğü’nden Maarif Nezareti’ne gönderilen 25 Haziran 1903 tarihli bir yazı ile uygunsuz davranışlarından dolayı ceza alan talebenin Ahlâk dersi notlarının düşürülüp düşürülmeyeceği sorulmuş; gönderilen cevabî yazıda ise bu konuda takdirin mektep müdürlerine ait olmakla birlikte, *çocukluk eseri olarak yapılan adı yaramazlıklardan kaynaklanan cezaların Ahlâk dersi notlarına yansıtılmaması* istenilmiştir. Bkz. BOA, MF.MKT.722/11, 5 Ca 1321.

¹³⁶“Taşra Mekâtib-i Rüşdiyesinin İdare-i Dâhiliyelerine Mahsûs Talimatdır: Madde 21”, *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye*, H. 1316/1, 318. Mekâtib-i Rüşdiye Behiyesi Canib-i Âliyesine gönderilen 24 Nisan 1894 tarihli bir yazıda Balat ve Aşıkpaşa taraflarında Vefa’da bulunan Şemsü’l Maarif Husûsi Mektebi’ne devam eden bazı çocuklara yine o civardan aynı mektebe devam eden rüşdiye dördüncü senesinden iki talebe ile birinci seneden üç talebe eziyet ettiklerinden ve pederleri tarafından şikâyette bulunulduğundan adı geçen talebelerin mektebe düzenli olarak devam edip etmedikleri ve ne yolla terbiye edilebilecekleri sorulmuş, şayet bu mümkün değilse diğerlerine ibret olmak üzere mektepten ihraç edilmeleri istenilmiştir. Bkz. BOA, MF.İBT.36/45, 25 L 1311.

¹³⁷“Taşra Mekâtib-i Rüşdiyesinin İdare-i Dâhiliyelerine Mahsûs Talimatdır: Madde 24”, *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye*, H. 1316/1, 319.

¹³⁸“Taşra Mekâtib-i Rüşdiyesinin İdare-i Dâhiliyelerine Mahsûs Talimatdır: Madde 27”, *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye*, H. 1316/1, 320. Nitekim Mekteb-i Sultani Müdüriyeti’ne gönderilen 22 Nisan 1898 (30 Za. 1315) tarihli bir yazıda talebelerin yanlarında *tabanca, bıçak, çakı, kalemtıraş, şişli baston vesair her nev’i esliha ve alet-i cerihanın talebe-i mekâtib üzerlerinde bulunmasının öteden beri memnu olduğu* bildirilerek talebelerin uyarılması istenilmiştir. Bkz. BOA, MF.MKT.393/30, 30 Za 1315.

¹³⁹“Taşra Mekâtib-i Rüşdiyesinin İdare-i Dâhiliyelerine Mahsûs Talimatdır: Madde 33”, *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye*, H. 1316/1, 321.

¹⁴⁰“Taşra Mekâtib-i Rüşdiyesinin İdare-i Dâhiliyelerine Mahsûs Talimatdır: Madde 34”, *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye*, H. 1316/1, 321. Çerkeş Rüşdiye Mektebi talebelerinden bir kısmı

edevatına ve müştemilâtına hasar veremez, aksi halde velisine tazmin ettirilirdi.¹⁴¹ Talebelerden biri diğerinin hakkına tecavüzde bulunursa harekete marûz kalan karşılık vermeyip durumu muallim-i evvele bildirirdi.¹⁴² Talebelerden biri dersini güzelce yapmazsa veya haftada bir kere mektebe gelmezse muallimi tarafından nasihatle bulunulup sınıfı teneffüse çıktığı zaman kendisine ceza olarak muallimi tarafından ders çalıştırılırdı. Yine derslerini bir hafta boyunca yapmayan talebe, sınıfı teneffüse çıktığı zaman kendisi bir hafta boyunca dersiyile meşgul olmak zorundaydı.¹⁴³

Bir talebe bir ay boyunca derslerine çalışmaz ya da haftada iki üç defa mektebe gelmezse, muallimi veli ile görüşür geçerli bir özü yoksa o talebe gelmediği gün kadar teneffüs zamanlarında derslerine çalıştırılır ve ismi ceza tahtasına yazılır ve ismi orada bir hafta dururdu. Üç ay mektebe özürsüz gelmeyen talebe ise mektepten ihraç olunurdu.¹⁴⁴ Bir talebe arkadaşlarına sözlü ya da fiili olarak tecavüzde bulursa veyahut eşyasına izinsiz olarak el uzatırsa kendisine tahsinnâme verilmişse geri alınır yoksa muallimi tarafından alenen azarlanır, zarar verdiği eşya tazmin ettirilir, büyük kabahati olanlar mektepten uzaklaştırılıp durum maarif müdüriyetine ya da yerel yöneticilere bildirilirdi.¹⁴⁵

---

tarafından mektep muallim-i evveli Mehmed Muhlis Efendinin kifayetsizliği ve görevini muallim-i sâniye bırakarak derslerini hikâyelerle geçirdiği ve kendisinden istifade olunamadığı yönünde bir şikâyet vaki olmuş, konunun araştırılması için 5 Nisan 1913 (27 R 1331) tarihinde Kastamonu Vilâyetine bir yazı gönderilmiştir. Konu hakkında mektep muallimlerine ayrı ayrı yazılar çıkarılmış ve mektep talebelerinin görüşüne başvurulmuştur. Neticede mektep talebeleri ve muallimlerinin verdikleri bilgiler doğrultusunda muallim-i evvel Mehmed Muhlis Efendinin suçsuz olduğu anlaşılmış, şikâyette bulunan talebeler hakkında cezaî işlem uygulanması istenilmiştir. Bkz. BOA, MF.İBT.432/22, 5 B 1331.

¹⁴¹“Taşra Mekâtib-i Rüşdiyesinin İdare-i Dâhiliyelerine Mahsûs Talimatdır: Madde 35”, *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye*, H. 1316/1, 321-322.

¹⁴²“Taşra Mekâtib-i Rüşdiyesinin İdare-i Dâhiliyelerine Mahsûs Talimatdır: Madde 36”, *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye*, H. 1316/1, 322.

¹⁴³“Taşra Mekâtib-i Rüşdiyesinin İdare-i Dâhiliyelerine Mahsûs Talimatdır: Madde 45”, *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye*, H. 1316/1, 324.

¹⁴⁴“Taşra Mekâtib-i Rüşdiyesinin İdare-i Dâhiliyelerine Mahsûs Talimatdır: Madde 46”, *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye*, H. 1316/1, 324. Bu tür hallerin talebenin notlarının düşmesine de sebep olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Hüdâvendîgâr Vilâyetine gönderilen bir yazı ile talebelerin notlarının düşmesine neden olan cezaların neler olduğu sorulmuştur. Hüdâvendîgâr Vilâyetinden Maarif Nezaretine gönderilen 18 Ağustos 1895 (26 S 1313) tarihli yazıda talebelerin *mekteb dâhilinde adaba mugayir hareketlerinden ve ahkâm-ı talimata menafî-i ahvale cüretlerinden dolayı almış oldukları cezaların hüsn-i hareket numrolarını tenzil* etmiş olduğu bildirilmiştir. Bkz. BOA, MF.MKT.291/30, 17 Ca 1313.

¹⁴⁵“Taşra Mekâtib-i Rüşdiyesinin İdare-i Dâhiliyelerine Mahsûs Talimatdır: Madde 47”, *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye*, H. 1316/1, 324-325.

Sonuç

Osmanlı Devletinde klâsik eğitim kurumları yaygın olarak Tanzimat ve sonrası döneme kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir. Eğitimin modernleştirilmesi sorunu Tanzimat ve sonrası dönemin başlıca problemlerinden birisi olmuştur. Bu amaçla gerek başkentte gerekse taşrada genel eğitimi düzene koyabilmek için atılan en önemli adım Maarif-i Umûmîye Nizamnâmesi'nin hazırlanmış olmasıdır. Nizamnâme aynı zamanda her türden mektebin genel işleyiş kurallarını belirleyen talimatnâmelerle de desteklenmiştir.

Genel ortaöğretim kurumları olarak görebileceğimiz rüşdiye mektepleri de kuruluşundan işlevlerini kaybedinceye kadar Osmanlı eğitim sistemi içerisinde görmüş olduğu fonksiyon bakımından hayli önemlidir. Bununla birlikte zaman zaman işleyişte sorunların yaşandığı da görülmektedir. Bu sorunların başında evrak işlerinin düzenli takip edilmemesi ya da evrak işlemlerinin usule uygun yürütülmemesi gelmektedir. Bu çerçevede mektep idaresi tarafından düzenli olarak tutulması gereken Demirbaş, Esami ve Mesarif Defterleri'ne işlenmesi gereken bilgilerin kaydında eksiklikler görülmüştür. Yine Hülâsa Cetvelleri ile İmtihan Cetvelleri ve Journallerin tanziminde kimi zaman hatalar yapılmış, böyle durumlarda merkezin evrakları iade ettiğine şahit olunduğu gibi kimi zamanda mektep idarelerine yardımcı olmak için cetvellerin nasıl doldurulması gerektiği izâh edilmiş ve numune cetveller gönderilmiştir.

Taşra rüşdiyelerinde tatil dönemlerinin belirlenmesinde merkezin görüşü alınarak yapılan değişikliklerin dışında bir takım suiistimallere de tesadüf olunabilmiştir. Bazı mahallerde resmî tatil günü olan Cuma gününün yanı sıra Pazar gününün de tatil olarak görülmesi alışkanlığının yaygınlaşması bu türden hadiselerdendir. Taşra rüşdiyelerinde talebelerin derslere ve mektebe devam konusunda genelde sorun yaşanmadığı görülmekle birlikte devam cetvelleri incelendiğinde talebelerden kimilerinin özürsüz olarak mektebe gelmedikleri de görülmektedir. Böyle durumlarda mülâhazat kısmına talebe için *mektebi terk etmiştir* kaydı düşülmüştür. İmtihan başarısı talebenin kendi performansına bağlı olup belirli derslerden talebelerin düşük not aldığı görülmektedir. Bu derslerden birisi Hendese'dir. Diğer taraftan imtihan cetvellerinin tanziminde de kimi zaman hatalar yapıldığı görülmüştür. Örnek olarak incelenen bazı imtihan cetvellerinde talebeye ait ders notları ile not ortalamaları arasında fark vardır.

Şehadetnâme tanziminde de belgelere yansıyan kötü örneklerden bir tanesi, talebe mezun olmadığı halde kendisine şehadetnâme tanzim edilmiş olmasıdır.

Mükâfatlar talebeyi motive eden en önemli unsurlardan bir tanesidir. Çoğu mahalden *mükâfat resminin* yapılmış olduğu ve talebelere mükâfatlarının tevzi edildiğine dair merkeze geri dönüşler olduğu gibi, bazı mahallerde de incelemeler sonrasında mükâfat almaya hak kazanan talebelere mükâfatlarının dağıtılmadığı görülmüştür. Rüşdiye mekteplerinde dayak ve hapis cezasının olmaması kayda değerdir. Belgeler arasında talebelere verilen cezalara ilişkin hadiselerin azlığı genelde rüşdiye mektebi talebelerinin kurallara uyduğu izlenimini vermektedir. Bununla birlikte talebelerin muallimlerini haksız yere şikâyet etmeleri, başka mektep talebelerine eziyet etmeleri, çakı, bıçak, şişli baston gibi yaralayıcı araçları taşıyor olmaları da görülen hadiselerdendir. Talebelerin mektepten ihraçları gibi ağır cezalar bulunuyorsa da merkezin tavrı genelde hoş görülmesi olmuş, mektepten ihraç edilen bir talebenin eğitimden uzak kalmaması için başka bir mektebe nakli uygun bulunmuştur. Taşra rüşdiyelerinde öğrenci işlerine dair yukarıda bahis konusu edilen hadiseler şüphesiz sonraki dönemler için bir deneyim ve tecrübe oluşturmuştur.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

ŞD (Şûrâ-yı Devlet): 205/42, 21 R 1289.

A.}MKT.MHM (Mühimme Kalemi Evrakı): 451/74, 9 S 1290.

MF.MKT (Maarif Nezareti Mektubî Kalemi): 118/9, 23 L 1307; 1/73, 6 Ra 1289; 2/104, 5 Ca 1289; 42/101, 10 Ş 1293; 8/83, 23 Za 1289; 410/21, 20 Ra 1316; 2/124, 10 Ca 1289; 11/29, 7 C 1293; 38/125, 15 R 1290; 110/83, 8 Z 1306; 140/87, 26 L 1309; 140/87, 26 L 1309; 174/1, 26 Z 1310; 175/59, 3 M 1309; 27/75, 10 L 1308; 129/71, 25 Z 1308; 169/94, 13 Za 1310; 143/75, 23 Za 1309; 11/17, 14 R 1290; 3/40, 25 Ca 1289; 2/138, 12 Ca 1289; 128/58, 10 L 1308; 128/31, 18 N 1308; 35/39, 22 Ra 1293; 1068/52, 5 B 1326; 4/13, 20 C 1289; 5/54, 21 B 1289; 3/149, 13 C 1289; 4/31, 24 C 1289; 2/48, 25 R 1289; 5/156, 3 Ş 1289; 5/74, 21 B 1289; 1/23, 2 R 1289; 21/106, 17 L 1291; 29/155, 2 C 1292; 863/10, 6 R 1323; 1/23, 2 R 1289; 44/45, 15 L 1293; 14/110, 7 L 1290; 19/155, 2 C 1292; 153/6, 10 R 1310; 143/76, 24 Za 1309; 409/31, 16 Ra 1314; 5/161, 4 Ş 1289; 956/43, 15 Ş 1324; 953/54, 22 B 1324; 948/25, 25 C 1324; 945/50, 15 C 1324; 944/82, 11 C 1324; 945/50, 11 C 1324; 944/4, 8 C 1324; 875/8, 4 C 1323; 830/60, 2 Z 1322; 805/42, 15 B 1322; 748/27, 20 Ş 1321; 474/57, 22 C 1317; 465/27, 30 R 1317; 308/41, 18 L 1313; 1829/34, 9 N 1308; 119/118, 22 Z 1307; 12/22, 12 Ca 1290; 12/83, 20 Ca 1290; 12/86, 24 Ca 1290; 722/11, 5 Ca 1321; 291/30, 17 Ca 1313; 393/30, 30 Za 1315.

MF.İBT (Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi): 15/41, 22 C 1297; 156/110, 30 Z 1322; 51/43, 14 Za 1311; 204/67, 10 S 1326; 106/85, 1 Ş 1319; 48/71, 29 C 1313; 35/70, 24 N 1309; 25/52, 27 L 1307; 35/1, 6 Ş 1311; 34/72, 15 C 1311; 25/52, 27 L 1307; 38/59, 21 M 1310; 38/45, 18 M 1310; 37/96, 23 Z 1311; 35/8, 11 Ş 1311; 24/16, 21 S 1307; 35/1, 6 Ş 1311; 40/20, 24 Ra 1312; 148/81, 21 Ca 1322; 165/29, 12 C 1323; 180/62, 10 B 1324; 195/15, 5 B 1325; 165/29, 12 C 1323; 214/83, 27 B 1326; 55/11, 22 R 1314; 214/83, 27 B 1326; 36/94, 12 Za 1311; 159/119, 4 S 1323; 194/41, 20 C 1325; 36/84, 7 Za 1311; 137/57, 24 Ca 1321; 16/99, 20 Ş 1300; 39/41, 24 S 1312; 53/98, 16 Ra 1314; 194/64, 23 C 1325; 194/64, 23 C 1325; 150/90, 15 C 1322; 179/18, 4 C 1324;

207/83, 12 R 1326; 205/70, 22 S 1326; 36/45, 25 L 1311; 432/22, 5 B 1331; 8/113, 21 B 1293; 42/20, 24 B 1312; 50/7, 27 N 1313.

İnceleme ve Araştırma Eserler

“Dersaadet Mekâtib-i Rüşdiyesinin İdare-i Dâhiliyesine Mahsûs Talimatdır”, *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmîye*, H. 1316/1.

“Taşra Mekâtib-i Rüşdiyesinin İdare-i Dâhiliyelerine Mahsûs Talimatdır”, *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmîye*, H. 1316/1.

ACAR Şinasi-Atilla Bir-Mustafa K., “Osmanlı’da Sivil Mühendis Yetiştirmek Üzere Açılan Hendese-i Mülkiye Mektebi”, *Elektrik Mühendisliği*, sy. 461 (2017): 83-89.

AKYILDIZ A., “Maârif-i Umûmîyye Nezareti”, *İslâm Ansiklopedisi*, c. 27, (2003): 273-274.

AKYÜZ Y., *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara: Pegem Akademi, 2008.

AYDIN M., “Denizli’de Rüşdiyelerin Kuruluşu ve Gelişimi”, *Bellekten*, c. LXXV, sy. 274 (2011): 815-843.

AYDIN M., “II. Abdülhamid Döneminde Manastır Vilayetinde Rüşdiye Okullarının Gelişimi”, *History Studies*, c. 6, sy. 5 (2014): 51-84

BİLİM Cahit Y., *Türkiye’de Çağdaş Eğitim Tarihi (1734-1876)*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1998.

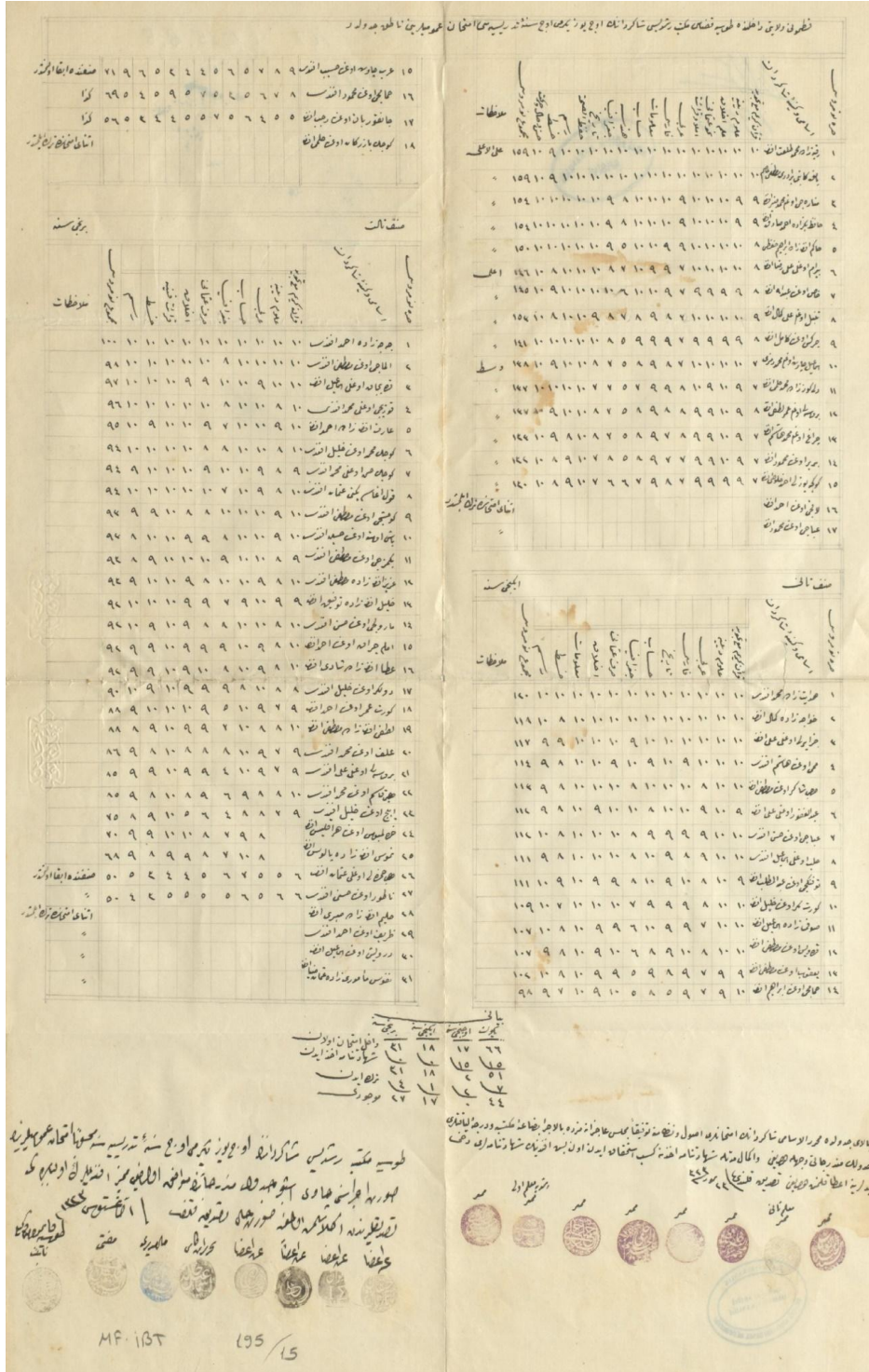
ÇAKMAK B., “Gediz Kazası Erkek Rüşdiye Mektebi (1873-1907) ve Mehmet Emin Efendi’nin Muallim-i Sâni Tayini”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, c. 14, sy. 1 (2017): 223-251.

ÇAKMAK Biray-Başak K., “Osmanlı Taşrasında Maarifin Modernleşme Serüveni: Sandıklı Kazası Rüşdiye Mektepleri”, Ed. Ahmet Özcan, *Halil İnalçık Armağanı III*, (2016): 318-368.

ÇAKMAK Biray-Buket G., “Milas Kazası Erkek Rüşdiye Mektebi”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (HÜTAD)*, c. 13, sy. 25 (2016): 411-464.

- ÇAKMAK Biray-Feyzullah Y., “Gebze Erkek Rüşdiye Mektebi”, *I. Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Sempozyumu (2-4 Mayıs 2014)*, c. I, (2014): 1193-1209.
- DEMİREL M., “Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri” *Türkler*, c. 15, (2002): 64-93.
- DEMİREL Y., “Bayburt’ta Modern Bir Eğitim Kurumu: Bayburt Rüşdiyesi”, *Erdem*, sy. 73 (2017): 43-64.
- DOĞANAY Fatma K., *Tanzimât'tan Cumhuriyet'e Rüşdiye Mektepleri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2011.
- ERGİN O., *Türkiye Maarif Tarihi*, c. I, İstanbul: Eser Kültür, 1977.
- GÖNÜLLÜ Ali R., “Alanya Rüşdiye Mektebi (1861-1913)”, *Erdem*, sy. 73 (2017): 65-88.
- GÖRÜR Emel D., “İnas Rüşdiye Mektepleri: Yanya Hamidiye İnas Rüşdiye Mektebi Örneği”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 8, sy. 36 (2015): 311-322.
- KODAMAN B., *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991.
- ÖZTÜRK C., “Rüşdiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 35, (1997): 300-303.
- ŞAHİN Ayşegül A., *Osmanlı Devleti'nde Rüşdiye Mektepleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018.
- TAŞKIN Ü., “Klâsik Dönem Osmanlı Eğitim Kurumları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi-The Journal Of International Social Research*, c. 1, sy. 3 (2008): 343-366.
- ÜNAL U., *II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüşdiyeleri (1897-1907)*, Ankara: Gazi Kitapevi, 2008.

Ekler

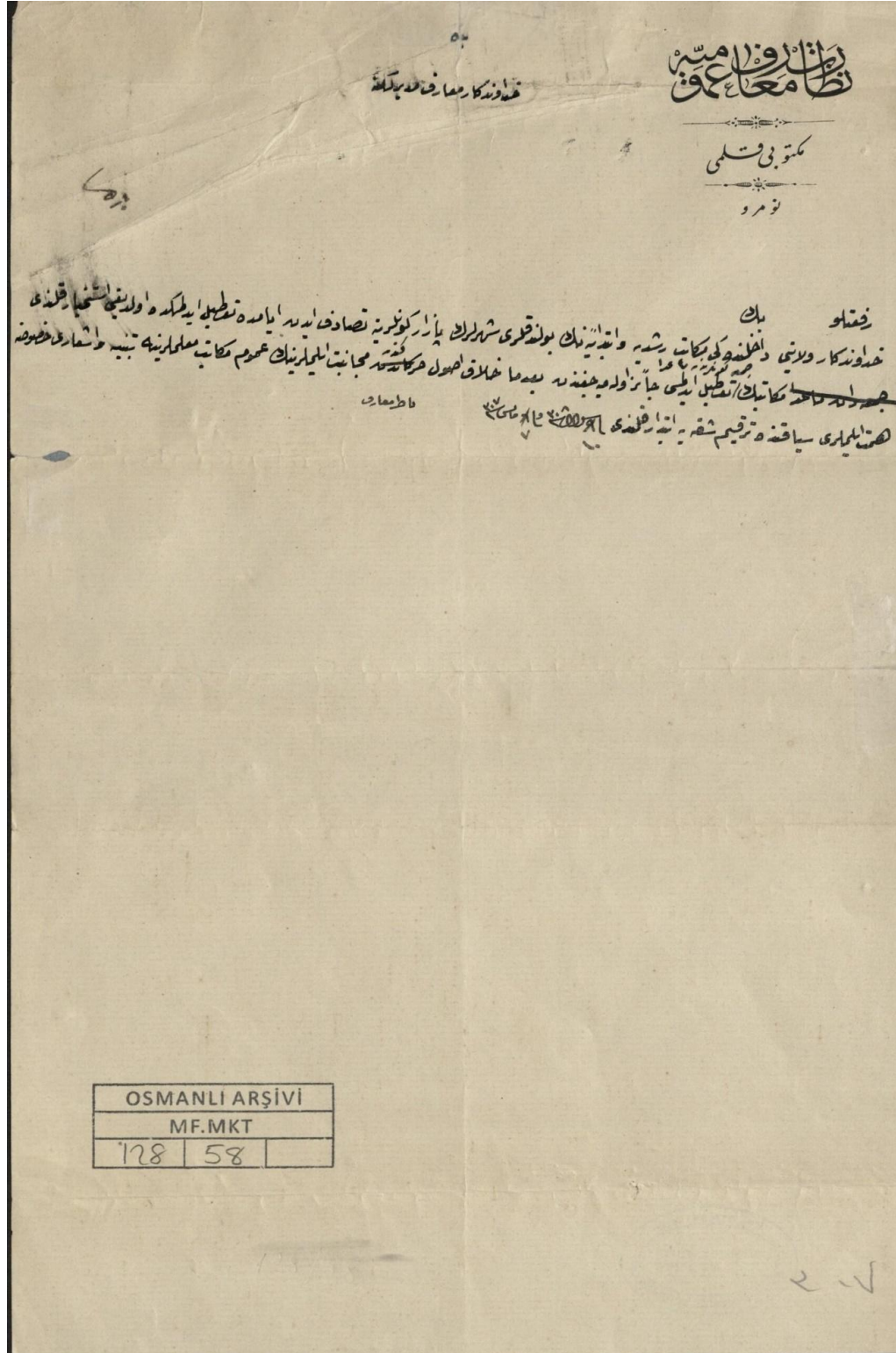

Ek 1: Tosya Kazası Rüşdiye Mektebi 1323 Yılı Umûmi İmtihan Cetveli.

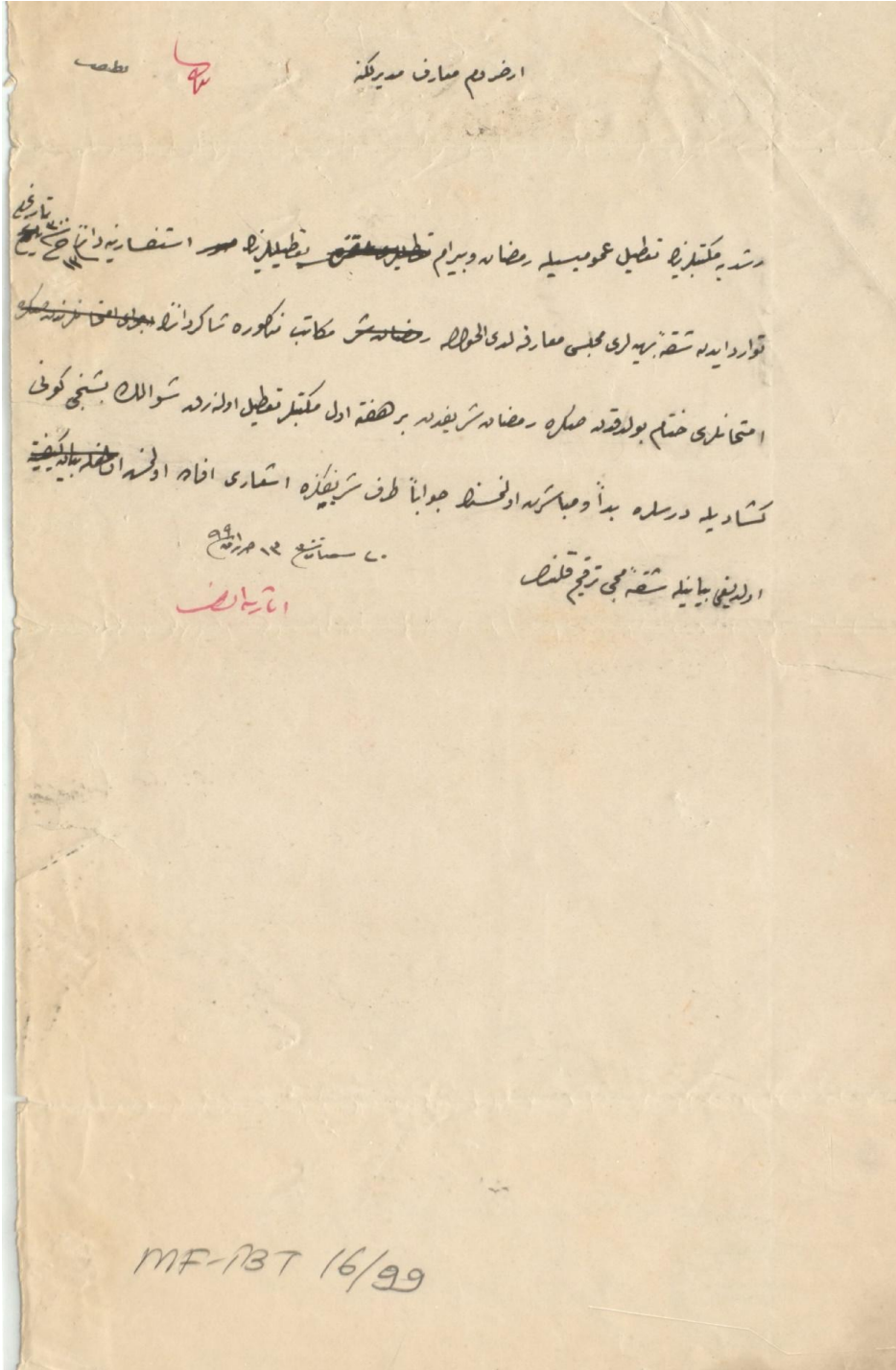
The image shows a page from a historical document, likely a school register or a list of students and teachers. The text is written in Ottoman Turkish script, which is dense and cursive. The page is organized into columns and rows, with some headings and sub-headings. The text is written in ink on aged paper. There are some decorative elements and a circular stamp at the bottom center. The page is numbered '1309' at the top right.

Ek 2: Mardin Rüşdiye Mektebi 1309 Yılı Muallim, Hademe ve Talebelerinin Devam ve Devamsızlıklarını Mübeyyin Üç Aylık Hülâsa Cetveli

Ek 3: Hüdâvendîgâr Vilâyetinde Mekteplerin Cuma Günlerinden Başka Günde Tatil Edilmemesinin Muallimlere Bildirilmesi.

Ek 4: Erzurum'daki Rüşdiye Mekteplerinin Ramazan Ayı ve Bayram Münasebetiyle İmtihanların Bitirilmesinden Sonra Tatil Edilmesi.